

Technická univerzita v Liberci
FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra: filosofie
Studijní program: učitelství pro 2. stupeň
Kombinace: český jazyk – občanská výchova
Zaměření DP: občanská výchova

POČÁTKY VYTVÁŘENÍ VÝCHODNÍHO A
ZÁPADNÍHO BLOKU V 50. LETECH 20. STOLETÍ

THE INITIAL STEPS IN CREATING THE EASTERN
AND WESTERN BLOCK IN THE 1950s

DIE ENTSTEHUNG DES OST- UND WESTBLOCKES
IN DEN 50ER JAHREN DES 20. JAHRHUNDERTS

Diplomová práce: 2006–FP–KFL–126

Autor:
Lucie CZASTKOVÁ

Podpis:
.....

Adresa:
Netušilská 1521
190 16, Praha 21

Vedoucí práce: PhDr. Břetislav Daněk

Počet

stran	slov	obrázků	grafů	pramenů	příloh
86	19509	20	2	27	11

V Liberci dne: 29. 4. 2006

TU v Liberci, FAKULTA PEDAGOGICKÁ

461 17 LIBEREC 1, Hálkova 6

Tel.: 485 352 515

Fax: 485 352 332

Katedra:

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(pro magisterský studijní program)

pro (diplomant)

Lucie Czastková

adresa:

Netušilská 1521, 190 16 Praha 21

obor (kombinace):

český jazyk – občanská výchova

Název DP:

Počátky vytváření východního a západního bloku v 50. letech 20. stol.

Název DP v angličtině:

The initial steps in creating the Eastern and Western Block in the 1950s

Vedoucí práce:

PhDr. Břetislav Daněk

Konzultant:

Termín odevzdání:

30. dubna 2006

Pozn. Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování DP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné.resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 18. 4. 2005

.....
děkan **vedoucí katedry**

Převzal (diplomant):

Datum:

Podpis:

Cíl:

Diplomantka si za cíl své práce vzala vyložit proces rozpadu spojenecké koalice po 2. světové válce a vznik dvou protikladných bloků v období 1. fáze studené války. Zaměří se především na vytváření organizační struktury obou těchto bloků, a to jak v oblasti politicko-bezpečnostní, tak v oblasti ekonomické. V oblasti politicko-bezpečnostní vyloží vznik Severoatlantického paktu a Varšavské smlouvy, v oblasti ekonomické zformování EHS a RVHP. Podrobněji se bude věnovat úloze Československa v tomto procesu. V závěru se pokusí zhodnotit význam vytváření těchto bloků v rámci tzv. studené války a osvětlí, jakým způsobem využije svých poznatků při výuce občanské výchovy.

Literatura:

- DURMAN, K.: Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Díl 1. Světová válka a nukleární mír. 1938-1964. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. 604 s. ISBN 80-246-0697-6.
- KAPLAN, K.: Československo v letech 1945-1948. 1. část. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 153 s. ISBN 80-04-25699-6.
- KAPLAN, K.: Československo v letech 1948-1953: zakladatelské období komunistického režimu. 2. část. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 146 s. ISBN 80-04-25700-3.
- LUŇÁK, P. Západ.: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. 1. vyd. Praha: Libri, 1997. 460 s. ISBN 80-85983-29-X.
- VYKOUKAL, J.; LITERA, B.; TEJCHMAN, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. 860 s. ISBN 80-85983-82-6.
- WEGGS, J.R.; LADRECH, R.: Evropa po roce 1945. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. 376 s. ISBN 80-7021-507-0.

.....
vedoucí DP

Prohlášení

Byla jsem seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce.

V Praze dne: 29. 4. 2006.

Lucie CZASTKOVÁ

Poděkování:

Děkuji všem, kteří se podíleli na mé diplomové práci. Dík náleží především vedoucímu práce panu doktoru Břetislavu Daňkovi za jeho cenné rady, podněty a připomínky při zpracování mé práce. Za ochotu děkuji i paním učitelkám ze základních škol v Praze a v Liberci, zejména Mgr. Haně Jančové, za jejich pomoc při zpracování pedagogické části.

Resumé

Autorka se ve své diplomové práci (DP) zabývá problematikou počátku studené války. Nejprve se věnuje rozpadu spojenecké koalice za druhé světové války, charakterizuje dva protichůdné bloky a uvádí události, které vedly k vytvoření bipolárního světa. V rámci každého bloku se zaměřuje na jejich hospodářské a politicko-bezpečnostní organizace a roli, kterou v nich hrálo Československo. V závěrečné kapitole navrhuje na základě průzkumu provedeného na základní škole metodu, kterou lze tuto látku žákům optimálně přiblížit.

Summary

This dissertation looks at issues concerning the beginning of the Cold War (in the 20th Century). Firstly, the author gives attention to the break up of the Western Allied Forces that had lead to the creation of a bipolar world. She concentrates on the economic and social and political organisations within East and West superpowers and also the role the Czech Republic played within those organisations. In the final part of the thesis, she suggests a process of how to make this subject more attractive to the pupils based on a research done in a primary school.

Zusammenfassung

Die Autorin befasst sich in ihrer Diplomarbeit (DA) mit der Problematik des Beginns des Kalten-Krieges. Zuerst bezieht sie sich auf den Zerfall der Koalition der Alliierten im Zweiten Weltkrieg. Sie charakterisiert die zwei entgegengesetzten Blöcke und führt die Vorfälle auf, die zur Herausbildung der bipolaren Welt führten. Zudem konzentriert sie sich auf die wirtschaftlichen und politischen Sicherheitsorganisationen jedes Blockes und auf die Rolle, die darin die Tschechoslowakei spielte. Im Schlusskapitel schlägt sie aufgrund von Untersuchungen in einer Grundschule eine Methode vor, mit der man den Schülern diesen Lehrstoff näherbringen kann.

Obsah

1. ÚVOD	9
2. 2. SVĚTOVÁ VÁLKA	10
2.1 Vztahy mezi Východem a Západem za druhé světové války...	11
2.2 Koalice totalitní.....	13
2.3 Koalice protitotalitní.....	14
3. VÝVOJ KE STUDENÉ VÁLCE – POSTUPNÉ VYTVÁŘENÍ DVOU BLOKŮ	16
3.1 Charakteristika východního bloku	18
3.2 Charakteristika západního bloku	20
3.3 Marshallův plán	21
4. POČÁTEK STUDENÉ VÁLKY – OBDOBÍ STALINISMU	23
4.1 Únor 1948 v Československu a berlínská krize	24
4.1.1 Československo v letech 1945 – 1948	25
4.1.2 Únor 1948 v Československu	27
4.1.3 Berlínská krize	29
4.2 Počátek vojenské a ekonomické integrace Východu a Západu.....	31
4.3 Vznik NATO – formování západního bloku	32
4.3.1 Organizace a struktura NATO	34
4.4 Počátky západoevropské hospodářské integrace	35
4.4.1 Evropské společenství uhlí a oceli	36
4.4.2 Evropské obranné společenství	37

4.5 Ekonomické a vojenské zformování východního bloku (RVHP a příprava Varšavské smlouvy)	39
4.5.1 Československo a RVHP	42
4.6 Problém Jugoslávie	46
4.7 Korejská válka	48
4.8 Vznik Varšavské smlouvy	50
5. OBDOBÍ DESTALINIZACE – NOVÁ PODOBA STUDENÉ VÁLKY	52
5.1 Změna v poměru Východu a Západu	52
5.2 XX. sjezd KSSS a jeho ohlas	54
5.3 Vznik EHS	56
5.4 Politika zmírňování napětí – její krize (Berlín, Kuba)	57
6. PEDAGOGICKÉ VYUŽITÍ	62
6.1 Návrh metody, jak vyučovat problematiku studené války na základní škole	64
7. ZÁVĚR	69
<i>POUŽITÉ ZDROJE</i>	70
<i>SEZNAM PŘÍLOH</i>	

1. ÚVOD

Proces vytváření bipolárního světa, tedy světa rozděleného na dva velmocenské bloky, byl zahájen již v prvních letech po druhé světové válce. Tento jev, který se rozšířil z oblasti střední a východní Evropy i do jiných částí světa, označujeme pojmem studená válka. Čím byla vlastně charakteristická? Definovat ji můžeme jako vzájemné nepřátelství mezi supervelmocemi, jako stav na pokraji války. Pouze existence jaderných zbraní odrazovala bloky od rozpoutání skutečných bojů. Bylo totiž jasné, že ať už válku rozpoutá kdokoliv, poražení budou nakonec všichni. Napětí mezi bloky tak bylo udržováno spíše nevojenskými prostředky a válkou diplomatickou.

Úkolem naší práce je nastínit počátky vzniku studené války, počátky rozdělení světa. K tomu vedlo několik událostí, vyvrcholením byla první berlínská krize a únorové události v Československu.

Pozornost budeme také věnovat hospodářským a politicko-bezpečnostním organizacím obou bloků. V rámci prvního typu organizací se zaměříme na Evropské hospodářské společenství a na Radu vzájemné hospodářské pomoci. V oblasti politicko – bezpečnostní se zmíníme o úloze, kterou hrálo ve světových dějinách NATO a jeho protipól Varšavská smlouva. Zaměříme se i na úlohu Československa v těchto organizacích.

Pozornost bude věnována i několika důležitým událostem, např. problému v Jugoslávii, korejské válce a krizím v Berlíně a na Kubě.

Na základě průzkumu, který provedeme, navrhne v závěrečné kapitole, která je věnovaná pedagogickému využití, metodu, která by vhodnou formou mohla toto období žákům přiblížit. Vycházet budeme především ze zdůraznění hodnoty demokratických principů. Na konfrontaci demokratického a diktátorského světa v 50. letech se budeme snažit demonstrovat jednoznačné výhody demokratického zřízení. Náš návrh metody, jak vyučovat studenou válku na základní škole se také bude zaměřovat na propojování souvislostí mezi jednotlivými událostmi.

Toto období dějin 20. století považujeme za nesmírně důležité, jeho znalost by měla být součástí kulturního a politického rozhledu každého z nás, neboť je klíčem i k současnému politickému dění.

2. 2. SVĚTOVÁ VÁLKA (1939 – 1945)

Druhou světovou válku můžeme považovat za logické vyústění první světové války, za pokus o odvetu a její reprízu. Byl to konflikt spjatý s vnitroeurospkými střetnutími, který se postupně šířil a měnil v totální válku, tedy v takovou, které je podřízen veškerý hospodářský a společenský život. Byl to konflikt mezi demokratickým a totalitním světem, boj o znovurozdělení světa silou zbraní. Válku rozpoutal agresivní blok totalitních mocností – Německo, Japonsko a Itálie. Vhodné podmínky mu pro to vytvořila zejména politika appeasementu (usmiřování) evropských mocností, dlouhodobý izolacionismus USA, diplomacie SSSR, který místo politiky kolektivní bezpečnosti sledoval vlastní mocenské zájmy a snažil se o co nejdelší neúčast ve válce.

To, že válka nabyla celosvětové dimenze, mělo dva důvody. Tím prvním byly akce evropských válčících stran, zvláště Německa a jeho italského spojence, které invazí nebo vojensko-diplomatickým nátlakem strhlo do války téměř všechny evropské země a pak, prostřednictvím koloniálních držav, severní Afriku a Blízký východ.

Druhým důvodem byla role Japonska, které válčilo jako spojenec Německa od roku 1937 proti Číně, využilo oslabení evropských koloniálních mocností a přeneslo válku do celé jihovýchodní Asie.

Do války byly i krok za krokem zataženy Spojené státy, které stály po boku Velké Británie a japonským útokem byly nakonec postaveny před hotovou věc. *„Dvě dosud oddělené války se tím propojily do skutečného celoplanetárního konfliktu: Afrika, Blízký východ, východní Asie, Atlantský i Tichý oceán byly přitom stejně důležitým jevištěm válečných operací jako Evropa.“¹*

Do války bylo vtaženo postupně 70 zemí a bojové akce probíhaly na území 40 států.

Tato válka nabyla zcela jiné formy než válka předcházející. Bylo to způsobeno druhou průmyslovou revolucí – érou masové výroby motorů. Bylo maximálně využito vědeckotechnického pokroku, který zahrnoval i jaderný výzkum. V nových typech bitev se kombinovala rychlost operací a zesateronásobení ničivých schopností, zvýšena byla

¹ Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1994. Str. 377.

účinnost tanků, bombardérů i dělostřelectva. Charakter války pak od základů proměnily atomové bomby.

Výraznou úlohu hrála i logistika. Schopnost vypořádat se s dopravními a zásobovacími problémy ovlivnila i výsledek konfliktu, neboť v této oblasti se projevila jasná americká převaha.

Charakteristickým rysem této totální války také bylo to, že postihovala civilisty stejně jako vojáky. *„Tam, kde chyběly skutečné fronty, ztrácel pojem zázemí smysl a charakter ideologického střetnutí umocňoval dopad na veškeré obyvatelstvo: jako oběti bombardování, zastřelení při represáliích, deportování a vyhlazení v rámci konečného řešení nebo jako partyzáni a bojovníci podzemního hnutí odporu zaplatili civilisté ve všech těchto případech stejně těžkou daň válce jako vojáci.“*²

Důsledky druhé světové války byly ještě těžší než důsledky světové války první. Došlo k obrovským ztrátám na lidských životech – asi 50 milionů mrtvých, především v SSSR, Polsku, Jugoslávii a Německu. Materiální škody byly také mnohem rozsáhlejší – asi 4 biliony dolarů. K tomu musíme připočíst i zruinování vinou válečného hospodářství a drancování okupovaných zemí, které se stalo obrovským zdrojem inflace a bídy.

Evropa definitivně ztratila svou hegemonii ve světě. Postupně se začal odvíjet proces dekolonizace a své dominantní postavení potvrdily dvě supervelmoci – USA a SSSR, které vyšly z války vítězně.

2.1 Vztahy mezi Východem a Západem za druhé světové války

Druhá světová válka byla jedním z mnoha faktorů, které vedly k polarizaci světové politiky a ke vzniku dvou protichůdných bloků, které představovaly na jedné straně Spojené státy a na druhé straně Sovětský svaz. Tyto státy pak po válce začaly vystupovat jako supervelmoci. Počátek poklesu vlivu Evropy na mocenském poli ale můžeme hledat už v předválečném období, kdy se objevily nové mocnosti ležící mimo evropský kontinent.

² Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. Cit. dílo. Str. 380.

V meziválečném období svět ignoroval rostoucí ekonomický a politický potenciál Spojených států a Sovětského svazu, zejména kvůli izolacionistické politice Ameriky a orientaci Sovětského svazu na vnitřní problémy. V průmyslové výrobě USA předstihly západní Evropu a SSSR několikanásobně zvýšil podíl na světové produkci.

Koncem druhé světové války ovládal Sovětský svaz většinu východní Evropy, Mandžusko, Severní Koreu a severní Írán a ohrožoval i Turecko. I přestože měl Stalin, vrchní velitel vítězných sovětských ozbrojených sil, v těchto oblastech vojenskou převahu, obával se obrovské vojenské a hospodářské moci Spojených států. Jeho nedůvěra a nepřátelství vůči zahraničí sílila, ale přesto počítal s pomocí USA. *„Hospodářskou moc SSSR chtěl obnovit jednak s pomocí Ameriky a dále prostřednictvím nezbytného průmyslového vybavení a surovin z Německa a zemí střední a východní Evropy. Spojené státy se však proti tomu ostře postavily, což bylo jednou z hlavních příčin studené války mezi Východem a Západem.“*³

Stalin byl přesvědčen o nepřátelském postoji Západu. To ještě posílila neochota západních mocností postavit se po boku SSSR proti Německu. Tato nedůvěra se během dalších let války nezmírnila. Stalinovým cílem bylo po válce získat pro SSSR maximální strategické a hospodářské výhody.

Stalin byl již v roce 1941 při britsko-sovětských jednáních ochoten poskytnout pomoc v zajištění bezpečnosti ve Francii, Nizozemí a dalších státech pod podmínkou, že se podobné pomoci dostane i jemu např. ve východním Polsku, Finsku nebo Rumunsku a tehdejší britský premiér Winston Churchill souhlasil.

Ke sporům mezi Spojenci došlo o rok později, když Stalin požadoval otevření fronty v západní Evropě, protože většina německých útoků směřovala do Sovětského svazu. *„Neschopnost Západu provést invazi v Normandii dřív než v červnu 1944 posilovala Stalinovo podezření, že Spojenci chtějí prodlužováním válečného konfliktu oslabit sovětské jednotky, aby mohli v poválečném období omezit moc Sovětského svazu.“*⁴

Stalinovu nedůvěru vůči západním mocnostem ještě podpořil fakt, že se Spojené státy a Velká Británie pokusily vyloučit Sovětský svaz z podílu na kontrole osvobozené jižní Itálie.

³ Wegs, J. R.; Ladrech, R.: Evropa po roce 1945. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002. Str. 18.

⁴ Tamtéž. Str. 20.

Vztahy mezi Východem a Západem se po většinu války nesly v duchu nedůvěry, a to na obou stranách. Bylo tomu tak i přesto, že obě strany sledovaly stejný cíl – porazit nacistické Německo.

2.2 Koalice totalitní

V úvodu bychom si měli vysvětlit pojem *totalitarismus*. „*Je to diktátorská politická praxe, která se neomezuje na autoritativní řízení politického a společenského života, ale usiluje rovněž o integraci jednotlivce do systému ideologických hodnot hláсанých mocí. Jako originální forma despotismu se totalitarismus snaží kombinovat všeobecnou kontrolu s všeobecnou účastí.*“⁵

Mezi charakteristické rysy totalitarismu patří: oficiální ideologie, která dovoluje označit nepřítele, potlačení všech forem zastupitelské demokracie, eliminace jakékoli opozice, informační monopol, převaha policejního státu nad právním, podřízenost hospodářství ideologii a politice strany.

Ve dvacátém století se objevují dva typy totalitarismu – fašistický a komunistický. Mezi těmito dvěma režimy existuje mnoho analogií (oficiální ideologie a likvidace opozice, koncentračnický systém a kult vůdce, popření individuálních svobod,...), ale při hlubším zkoumání se objevují podstatné rozdíly v záměrech a cílech. „*Komunistická ideologie klade důraz na univerzální a humanitní hodnoty, i když je celou svou praxí popírá. Fašismus je naopak fascinován rasou a krví.*“⁶

Počátky totalitní koalice sahají do třicátých let dvacátého století. Pro svou agresivní zahraniční politiku potřeboval Hitler získat spojence. Velká Británie, jeho vysněný partner, se od Hitlera distancovala. Proto se začal sbližovat s fašistickou Itálií diktátora Benita Mussoliniho, ten si ale nebyl spojenectvím s Německem jistý. Když v roce 1935 zaútočil na Etiopii, narazil na odpor demokratických států. Hitler mu poté pomáhal čelit důsledkům ekonomického embarga, čímž si Mussoliniho zavázal.

1. listopadu roku 1936 Mussolini oficiálně vyhlásil v Milánu smlouvu mezi oběma totalitními mocnostmi. Osa Berlín – Řím vyjadřovala koordinaci politických akcí a symbolizovala hlubokou ideologickou konvergenci obou režimů. Přesto

⁵ Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. Cit. dílo. Str. 347.

⁶ Tamtéž. Str. 348.

neobsahovala skutečný vojenský pakt. Vojenské spojenectví bylo potvrzeno až Ocelovým paktem v roce 1939. Ten předpokládal automatickou vzájemnou pomoc bez ohledu na okolnosti vzniku konfliktu.

Dalšího spojence Německo našlo v Japonsku. 27. září roku 1940 se Osa rozrostla o asijský stát. Byl podepsán Pakt tří (osa Berlín – Řím – Tokio). Smlouva určovala podmínky politické, ekonomické a vojenské spolupráce. Signatáři si rozdělili sféry vlivu ve světě a přislíbili si vzájemnou pomoc v případě, bude-li jeden ze signatářů napaden státem, jenž se dosud neúčastní války v Evropě či čínsko-japonského konfliktu. Jejich dohoda byla zaměřena proti USA a Velké Británii. Japonsku šlo hlavně o posílení jeho postavení v Indickém a Tichém oceánu, což ovšem vyvolávalo napětí ve vztazích k USA.

V následujících měsících vedl Hitler diplomatická jednání o rozšíření Paktu tří v Pakt čtyř připojením Sovětského svazu. Stalina lákal nabídkou na ovládnutí britských pozic v Orientu. Stalin však nakonec německé návrhy odmítl, přestože v roce 1939 Německo uzavřelo se Sovětským svazem smlouvu o neútočení - tzv. pakt Ribbentrop-Molotov. Signatáři se zavazovali zdržet se nepřátelských akcí a nevstoupit do koalice namířené proti druhému. V tajném dodatku k této smlouvě se obě strany v podstatě dohodly i na budoucích hranicích států na severovýchodě Evropy.

Podpis tohoto aktu byl ve světě přijat s úžasem. Otřásl to zejména komunisty, kteří léta spojovali boj proti fašismu s existencí Sovětského svazu.

Tato smlouva se SSSR pozbyla platnosti 22. června 1941, kdy Hitler bez vyhlášení války podnikl invazi do Sovětského svazu (plán Barbarossa).

2.3 Koalice protitotalitní

Hlavními členy protitotalitní koalice byla Velká Británie a Spojené státy americké, státy založené na principech demokracie a kapitalismu.⁷

⁷ Systém založený na principu efektivnosti využití zdrojů. Vychází z teorie přirozeného práva, zejména v otázce soukromého vlastnictví a individuální svobody, při jejichž spojení dochází k růstu zdrojů. Základním institutem kapitalismu je svobodný trh, na němž poptávka oceňuje nabídku. Za zakladatele teorie kapitalismu je považován skotský morální filosof A. Smith svým názorem, že sledování vlastních zájmů člověka je nejlepším a jediným způsobem, jak maximalizovat blaho všech členů společnosti i bohatství národa. (Barták, J. a kol.: Encyklopedický slovník. 1. vydání. Praha: Odeon, 1993. Str. 496.)

Když Hitler napadl SSSR, Británie i USA se jednoznačně postavily na Stalinovu stranu, přestože padaly námitky, zda je vhodné se ve jménu demokracie spojit s nejbezohlednějším diktátorem světa. Tak vznikla koalice, ve které se spojily dva zcela protichůdné systémy.

14. srpna 1941 byl podepsán základní programový dokument anglo-amerického bloku – Atlantická charta. Deklarace o principech poválečného uspořádání světa, kterou společně vydali prezident USA F. D. Roosevelt a ministerský předseda Velké Británie W. Churchill. Dokument byl především výrazem snahy neuznat jakékoliv válečné územní zisky, uvolnit obchodní omezení a podpořit politické svobody národů. Atlantická charta se stala jedním z dokumentů, na které později navázala Charta OSN.

Přesto už bylo od počátků zřejmé, že se do jisté míry ignorují první tři body z osmi. Charta tiše uznávala územní zisky Sovětského svazu z let 1939 – 1941, výsledky paktu Ribbentrop-Molotov, i když si tyto dvě smlouvy vzájemně odporovaly.

Sovětský svaz a západní mocnosti dohromady svedla touha porazit nacistické Německo. V prvních letech války Stalin přistoupil na spolupráci s Hitlerem zlákan vidinou zisku Polska a dalších území. K obratu došlo ve chvíli, kdy Hitler napadl SSSR. Stalin byl šokován a více než týden se nezmohl na žádnou akci. Dosud není zcela jasné, zda Stalin Hitlerovi tak bezmezně věřil, nebo zda jen německý útok předešel sovětskou invazi.

Po válce se oba bloky začaly postupně diferencovat. Spojenci nedokázali dospět k definitivnímu rozhodnutí v otázce poválečných německých hranic a reparací; to vedlo k rozdělení Německa a značně také přispělo ke vzniku studené války. Stalin v okupovaných zónách prosazoval socialismus, západní mocnosti naopak pokračovaly v tradicích kapitalismu.

3. VÝVOJ KE STUDENÉ VÁLCE – POSTUPNÉ VYTVÁŘENÍ DVOU BLOKŮ

Termín „studená válka“ (Cold War) zavedl americký novinář H. B. Swope, který tímto pojmem charakterizoval poválečné vztahy mezi Spojenými státy a Sovětským svazem.

Po porážce Osy se uvolnily vztahy v protitotalitní koalici. Od dřívější spolupráce se postupně přecházelo ke vzájemné konfrontaci a dříve potlačované rozpory přerůstaly v otevřené konflikty.

Jak už bylo řečeno, výsadní postavení po válce zaujaly Spojené státy a Sovětský svaz – tedy dvě supervelmoci, které zásadně ovlivňovaly dění ve světě. Na významu naopak ztratila Velká Británie a Francie.

„Soupeření obou supervelmocí a zbraně hromadného ničení podmínily vznik bipolárního uspořádání světa. Původní představa prezidenta Spojených států F. D. Roosevelta o společné odpovědnosti vítězné aliance vůči těžce vybojovanému míru se střetla s geopolitickou konstantou zájmových sfér.“⁸

Intenzita sporů mezi bývalými spojenci narůstala již v průběhu roku 1945, od roku 1946 se vztahy prudce zhoršovaly a v roce 1947 se již definitivně rozvinula studená válka.

V první letech byla v centru pozornosti střední a jihovýchodní Evropa. Ke vzniku studené války také přispěly neshody Sovětů a Spojenců vyplývající z různého pohledu na německou budoucnost. *„Sovětský svaz a Francie si přály nejen zničení německého zbrojního potenciálu, nýbrž i rozdělení země. Naproti tomu Spojené státy a Británie sice chtěly zlikvidovat německý zbrojní průmysl, od myšlenky rozdělení státu projednávané na konferenci v Québeku v září 1944 nicméně ustoupily.“⁹*

Zhoršení vztahů mezi Sovětským svazem a západními velmocemi se projevilo v červenci 1945 na konferenci v Postupimi. Byl zde definitivně odmítnut plán rozdělení Německa a bylo potvrzeno rozhodnutí, že základní pravomoci v jednotlivých pásmech budou mít velitelé příslušných okupačních armád. Německo sice bude pokládáno za jeden hospodářský celek, nebude však vytvořena ústřední německá vláda a zemi bude

⁸ Nálevka, V.: Studená válka. 1. vydání. Praha: Triton, 2003. Str.12.

⁹ Wegs, J. R.; Ladrech, R.: Cit. dílo. Str. 22.

dočasně spravovat rada složená ze čtyř velitelů okupačních jednotek: sovětské, americké, britské a francouzské. Berlín poté bude spravován všemi mocnostmi. Dohoda předpokládala demilitarizaci, denacifikaci, demokratizaci a dekartelizaci.

Ke krizi však došlo při projednávání otázky německých reparací, západních hranic Polska a postavení bývalých spojenců Německa. Situaci nakonec zachránil kompromisní návrh, podle kterého bude každá okupační mocnost odebírat reparační z vlastní zóny a SSSR navíc dostane 25% demontovaných průmyslových zařízení ze západních zón. Dále byl přijat sovětský návrh průběhu západní polské hranice na linii řek Odra-Nisa. Polské hranice se tak posunuly zhruba o tři sta dvacet kilometrů na západ, což umožnilo Sovětskému svazu znovu získat oblasti anektované v roce 1939.

K dalším sporům docházelo v oblasti vzájemné výměny zboží. Neshody panovaly kvůli výměně technického vybavení a surovin za potraviny mezi sovětskou zónou a západními mocnostmi. Problém byl v tom, že obě strany hodnotily totéž zboží odlišným způsobem. Spory vyústily v to, že Sověti přestali dodávat potraviny na západ. Západní spojenci na to odpověděli zastavením vývozu průmyslových zařízení do SSSR.

Tíživá ekonomická situace v západních zónách přiměla Spojené státy a Británii změnit politiku. Americký ministr zahraničí navrhoval oživení německého hospodářství, a tak došlo ke sjednocení americké a britské zóny v jeden ekonomický a správní celek. 1. ledna 1947 tak vznikla zóna označovaná jako Bizonie.

Francie ke sloučení nepřistoupila, protože odmítala vše, co by mohlo vést k vytvoření sjednoceného a mocnějšího německého státu. O připojení francouzského okupačního pásma k Bizonii bylo rozhodnuto až v březnu roku 1948 a byla tak ustavena Trizonie.

Snahy západních mocností o obnovu německého hospodářství a základních demokratických hodnot podpořil také projev sovětského ministra zahraničí V. M. Molotova, který přednesl v červenci roku 1946. Molotov opět zdůrazňoval Stalinův požadavek silného a sjednoceného Německa, ovšem pod kontrolou Sovětského svazu. Státní tajemník Spojených států James Byrnes se ale jasně vyslovil pro obnovení německého demokratického státu a pro začlenění Německa do Evropy.

Zatímco na západě rostly snahy o ekonomickou obnovu Evropy, Stalin považoval svoji okupační zónu za prostředek k obnově sovětského průmyslu. Snažil se

oslabit Německo a zabránit vzniku jakýchkoli politických skupin či stran, které by mohly zpochybnit sovětskou nadvládu.

Stalin nejprve ve své zóně povolil existenci i dalších stran, přestože komunisty výrazně preferoval. Když ale ve volbách v roce 1946 propadli, rozhodl se ostatní politické subjekty odstranit.

V ostatních státech, které spadaly pod sovětskou sféru vlivu, postupoval Stalin obdobně. Nejprve tyto státy silně připoutal k Moskvě – snažil se vytvořit hradbu, která by znemožňovala, nebo alespoň znesnadňovala případné útoky proti Sovětskému svazu.

V tomto období se Stalin ještě spokojil se silnými místními komunistickými stranami v koaličních vládách, ale v době počátku studené války v letech 1946 – 1947 rozhodl o převzetí moci komunisty, kteří budou odpovědní Moskvě, a o úplné kontrole těchto zemí.

Za tímto účelem vzniklo tzv. Informbyro (Informační byro komunistických a dělnických stran), které mělo přinutit komunistické země k bezpodmínečné poslušnosti a zabránit jim ve spolupráci se Západem. Tato organizace nahradila Kominternu¹⁰, která byla Stalinem za druhé světové války rozpuštěna jako vstřícné gesto vůči západním spojencům.

Vznikem dvou německých států byly v Evropě na poměrně dlouhou dobu přesně vymezeny hranice dvou mocenských bloků.

„Světová politika oscilovala mezi dvěma centry bipolárního systému a obě soupeřící strany upevňovaly své postavení.“¹¹

3.1 Charakteristika východního bloku

Centrem východního bloku byl Sovětský svaz v čele s Josifem Vissarionovičem Stalinem, který držel moc pevně ve svých rukou. Období a způsob jeho vlády se pak označuje jako „stalinismus“.

V SSSR platila od roku 1936 Ústava, která byla liberální a v principu deklarovala základní svobody, ale Stalin jí nadřadil moc komunistické¹² strany.

¹⁰ Kominternu – Komunistická internacionála založená Leninem v roce 1919 s cílem šířit světovou komunistickou revoluci.

¹¹ Nálevka, V.: Cit. dílo. Str. 44.

„Diktatura proletariátu se změnila v Stalinovu diktaturu a její představitel v předmět bezmezného pochlebování (kult osobnosti) a neomylného nositele veškeré pravdy.“¹³

Stalin se uchýlil k policejnímu donucování, eliminoval své politické odpůrce v inscenovaných procesech, rozhodoval o masových deportacích jemu nepohodlných do táborů na Sibiři.

Po vítězství ve druhé světové válce se stal Stalin v očích mnoha Sovětů modlou. Pod tímto dojmem lidé rychle zapomínali na dřívější hrůzy i na kontrast mezi bídou v SSSR a blahobytem na západě.

Stalinovým cílem bylo dohnat a předstihnout Spojené státy, zejména v oblasti atomového výzkumu. Proto rozhodl o zvýšení výroby železa a oceli, o zvýšení těžby uhlí a ropy. Bylo nutné nalézt ložiska uranové rudy a postavit komplexy pro montáž atomových bomb.

V SSSR byla vyhlášena tzv. pětiletka rekonstrukce (1946 – 1950). Zaměřená byla především na rozvoj atomového průmyslu a na obnovu a modernizaci těžkého průmyslu.

Stejný osud čekal i státy připojené k Sovětskému svazu. Vytvoření východního bloku bylo dokončeno v letech 1946 – 1947. Sovětská politika v těchto zemích přistoupila k dalšímu kroku.

Tyto státy v první fázi tvořily obrannou zeď proti útokům ze západu, měly především funkci bezpečnostní. Nyní ale nastoupila vlastní sovětizace regionu. Ta byla sice zahájena již za války, ale po zformování sovětského bloku, tj. po roce 1948, byla výrazně urychlena.

„Sovětizace měla přinést naprosté přizpůsobení politických, ekonomických, sociálních, kulturních struktur, institucí i hodnot sovětským vzorům a normám, a to bez jakýchkoliv ohledů na národní tradice a zájmy jednotlivých zemí.“¹⁴

Z hlediska úspěšnosti prosazování komunistické politiky byl nejrychlejší a nejméně komplikovaný vývoj v Albánii a Jugoslávii. Přesně naopak, tedy pomaleji a

¹² Komunismus: 1) ideologie, jejímž jádrem je představa, že lze naprogramovat a v praxi aplikovat optimální ekonomické, politické a sociální uspořádání společnosti založené na společném vlastnictví výrobních prostředků a rozdělování dosaženého důchodu podle potřeb, což údajně povede k vytvoření beztrždní, rovnostářské a prosperující společnosti. 2) hnutí usilující o prosazení ideologie komunismu v praxi. (Barták, J. a kol.: Encyklopedický slovník. 1. vydání. Praha: Odeon, 1993. Str. 533.)

¹³ Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. Cit. dílo. Str. 330.

¹⁴ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. 1. vydání. Praha: Libri, 2000. Str. 65.

komplikovaněji, probíhal vývoj v Bulharsku, Rumunsku, Maďarsku, východním Německu, Polsku a Československu.

V této souvislosti je zajímavé, že oproti očekávání byl komplikovanější vývoj právě v těch zemích, které byly okupovány sovětskou armádou, nebo přes jejichž území sovětská armáda postupovala do Německa a po válce v nich jistou dobu pobývala.

3.2 Charakteristika západního bloku

Do geopolitického celku, který označujeme jako západní blok, patřily v Evropě především Velká Británie, Francie a zámořské Spojené státy, které hrály klíčovou roli.

Byly to právě ony, na nichž víceméně závisela celá západní Evropa, a to jak ekonomicky, tak vojensky. Tato závislost se projevila ještě naléhavěji ve chvíli, kdy Sověti v roce 1949 vyvinuli vlastní jadernou zbraň.

Oficiální strategií západního bloku se stal plán zadržování komunismu. „*Jednou z cest jak tuto strategii naplnit, bylo obnovit hospodářskou životaschopnost Evropy a integrovat ji do těsnějšího ekonomického a vojenského seskupení.*“¹⁵

Z tohoto důvodu šestnáct západoevropských států založilo Organizaci pro evropskou hospodářskou spolupráci (Organisation for European Economic Cooperation, OEEC). Jejím úkolem bylo rozdělovat prostředky plynoucí z Marshallova plánu.

Dominantní postavení v Evropě tedy měly Spojené státy, tím byla obnovena mocenská rovnováha. Střet mezi Východem a Západem byl interpretován jako ideologický zápas. „*Všechny zúčastněné státy nyní bojovaly za uhájení své svobody buď před západním imperialismem, nebo před sovětským komunismem.*“¹⁶

Svět a především SSSR po válce předpokládal, že se stane to, o čem Roosevelt často mluvil – a sice že se USA rychle stáhnou z Evropy a vrátí se ke svému izolacionismu. Vše tomu skutečně nasvědčovalo, ale víru v poklidný poválečný život narušovala stalinská orientace na válečný průmysl a sovětizace v zemích bezpečnostní zóny.

¹⁵ Wegs, J. R., Ladrech, R.: Cit. dílo. Str. 33.

¹⁶ Tamtéž. Str. 33.

Západní Evropa se obávala, že se Stalin nespokojí s kontrolou sousedních států, ale bude se snažit šířit komunismus i na jejím území. Proto vyvíjela na Spojené státy tlak, aby přijaly ostře antikomunistickou politiku.

Z hlediska hospodářského byla Evropa po válce zničena, ale přesto došlo brzy k jejímu ekonomickému růstu.

Vybombardovaná města bylo nutno rekonstruovat, to přineslo rozvoj stavebnictví. Válečné škody na strojním zařízení a vybavení se nakonec ukázaly jako pozitivní, a to v tom smyslu, že umožnily Evropě modernizovat a vybudovat vysoce konkurenceschopný průmysl. Modernizována byla i dopravní síť.

Aby ale k této hospodářské obnově mohlo dojít, potřebovala Evropa zoufale získat finanční zdroje na její zahájení. Pomoc přišla v podobě Marshallova plánu.

3.3 Marshallův plán

Jak zde již bylo nastíněno, Spojené státy a západní Evropa začaly uplatňovat politiku zadržování komunismu. Důvodem byly především obavy ze sovětské rozpínavosti.

Americký prezident Harry Truman vyjádřil své představy o úloze Spojených států ve světě takto:

„Myslím si, že Spojené státy jsou povinny podpořit svobodné národy odolávající pokusům ozbrojených menšin usilujících o jejich podrobení nebo tlakům přicházejícím zvenčí. Myslím, že jsme povinni pomoci svobodným národům vytvářet svůj osud vlastníma rukama. Myslím, že naše pomoc musí spočívat především v ekonomické a finanční podpoře, která je nezbytná pro dosažení jejich hospodářské stability, a tudíž i vyrovnaného politického života.“¹⁷

Na základě jeho projevu byla poskytnuta finanční pomoc Řecku a Turecku a poprvé se realizovala nová politická koncepce Spojených států – Trumanova doktrína.

Politika zadržování komunismu se plně realizovala až v Marshallově plánu.

Americký ministr zahraničních věcí George C. Marshall dospěl na základě analýzy hospodářské situace Evropy k závěru, že se evropské země nacházejí na pokraji ekonomického rozvratu, což podporuje růst levicových a prokomunistických nálad.

¹⁷ Nálevka, V.: Cit. dílo. Str. 20.

Program vyhlásil v červnu roku 1947, vyzýval k účasti všechny evropské země bez výjimky – tedy včetně Sovětského svazu. Těmto zemím měla být dána možnost opustit sovětskou orientaci svých ekonomik a pomoci svému zpustošenému hospodářství.

Ještě v červnu tohoto roku došlo k jednáním mezi Moskvou, kterou zastupoval ministr zahraničí Molotov, a zástupci Velké Británie – E. Bevinem a Francie – G. Bidaultem. Na pokyn z Moskvy však Molotov 2. července slibně se rozvíjející jednání přerušil pod záminkou, že Marshallův plán znamená omezení suverenity evropských zemí a jejich ekonomické nezávislosti. Konference byla proto přerušena.

Pravým důvodem však zřejmě byly Stalinovy obavy „*o stále ještě křehkou soudržnost své zájmové sféry, a proto také energicky zasáhl proti Polsku, Československu a Finsku, které projevíly o americkou pomoc předběžný zájem.*“¹⁸

Marshallův plán v podstatě zahrnoval pomoc ve formě darů. Ty tvořilo převážně americké zboží a vybavení. Již za čtyři roky Evropa obnovila svůj výrobní potenciál a téměř dosáhla svého předválečného postavení v mezinárodním obchodu.

Marshallův plán byl ukončen v roce 1952 a do té doby bylo přerozděleno 17 miliard dolarů, přičemž nejvyšší částka byla poskytnuta Velké Británii.

¹⁸ Nálevka, V.: Cit. dílo. Str. 22.

4. POČÁTEK STUDENÉ VÁLKY – OBDOBÍ STALINISMU

Za počátek studené války můžeme považovat události z února a března roku 1946. V únoru totiž proběhly v Sovětském svazu volby do Nejvyššího sovětu. V rámci kampaně nejvyšší sovětsí předáci varovali před „kapitalistickým obklíčením“; jejich záměrem bylo připravit lid na další budování těžkého a zbrojního průmyslu. Klíčový význam měla část Stalinova projevu z 9. února, v níž nastínil své názory na minulost i budoucnost.

„Konstatoval, že imperialistické soupeření rozdělilo v minulosti svět do dvou nepřátelských táborů a vzhledem k tomu, že se imperialistické mocnosti pokoušejí přerozdělit svět silou zbraní, války jsou nevyhnutelné.“¹⁹

Stalin v podstatě předpokládal, že nevyhnutelně dojde k další světové válce.

Analýza sovětské politiky provedená americkým diplomatem v Moskvě G. F. Kennanem potvrzovala a zdůvodňovala novou politiku tvrdého postoje vůči Sovětskému svazu. *„Kennanova analýza americkou vládu fakticky zbavovala odpovědnosti za rozpad válečné koalice a z vyostření vztahů.“²⁰*

Kennan dospěl k závěru, že nelze hovořit o mírovém soužití a spolupráci mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, neboť Stalin založil svou politiku na předpokladu nevyhnutelnosti války mezi socialismem a kapitalismem.

Proti Kennanovi však stál britský vyslanec v Moskvě Frank Roberts. Rozcházel se především v klíčovém bodě, a to v otázce spolupráce se SSSR. Kennan zastával názor, že nemá smysl usilovat o dlouhodobou dohodu, protože Stalin je rozhodnut zajistit svou bezpečnost úplným zničením nepřítele. Naproti tomu Roberts tvrdil, že vzájemné spory mezi oběma bloky lze řešit jednáním, aby obě strany dospěly k dohodě o vymezení sfér vzájemného vlivu.

Další událostí roku 1946, která signalizovala počátek studené války, byl březnový projev W. Churchila v severoamerickém Fultonu. Bývalý britský premiér obvinil Sovětský svaz z totalitních praktik a z vměšování do vnitřních záležitostí států střední a jihovýchodní Evropy. Ve svém projevu hovořil o tzv. železné oponě, která rozděluje Evropu od Štětína po Terst, a vyzýval k vytvoření pevného svazku schopného čelit SSSR.

¹⁹ Litera, B.: Studená válka (Mezinárodní vztahy 1945 – 1963). 1. vydání. Jinočany: H&H, 1993. Str. 22.

²⁰ Tamtéž. Str. 25.

Napětí mezi mocnostmi také zvyšovaly události mimo evropský prostor. K rozvoji studené války přispěla i situace v Íránu²¹, která jen utvrzovala v názoru, že již není možné déle důvěřovat Sovětskému svazu. Ohniskem konfliktu se staly íránské zásoby ropy. Američané se obávali tlaku, který vyvíjel SSSR na íránskou vládu, aby mu udělila povolení k těžbě nafty v severním Íránu. To však bylo pro USA nepřijatelné, protože z této oblasti naftu dovážely a v její produkci nebyly soběstačné. Sovětský svaz nakonec ustoupil a íránský problém se stal vůbec jedním z prvních, který projednávala Rada bezpečnosti OSN.

Důsledkem krize bylo mimo jiné i to, že se ukázalo, že pokud Moskva narazí na soustavný a silný odpor, nebude riskovat konfrontaci a ustoupí.

Definitivním zahájením studené války se však staly únorové události roku 1948 v Československu a první berlínská krize.

4.1 Únor 1948 v Československu a berlínská krize

4.1.1 Československo v letech 1945 – 1948

Pro lepší pochopení únorových událostí v Československu je třeba osvětlit jeho úlohu v poválečné Evropě.

Druhá světová válka změnila nejen politickou mapu a velmocenské vztahy, ale především politické smýšlení obyvatelstva. Charakteristickým rysem celé poválečné Evropy byl její politický posun doleva. Válka přinesla silný vzestup socialistického proudu, což se projevilo rozšířením vlivu socialistických, a zejména komunistických stran.

Pro Československo měly značný význam události ve střední Evropě, která byla rozdělena. Setkala se zde totiž sovětská armáda s armádami západními a větší část středoevropského prostoru připadla do sovětské sféry vlivu.

„Rozdělení a mocenské zájmy Moskvy způsobily, že střední Evropa přestala jako mezinárodněpolitický pojem přechodně existovat. V tom smyslu, že přestala být

²¹ Írán – na počátku 2. sv. války vede silně proněmeckou politiku, v srpnu 1941 je na jihu obsazen britskými jednotkami, na severu sovětskými vojsky. Dle dohody se měly obě mocnosti z Íránu stáhnout do 6 měsíců po skončení války. Britská armáda se stáhla, sovětská nikoliv. SSSR vznesl požadavek na udělení koncesí na těžbu ropy v severním Íránu.

prostorem, ve kterém se střetávaly, vyrovnávaly, koordinovaly zájmy států zde ležících a kde velmoci soupeřily o svůj vliv.“²²

Československá zahraniční politika se zaměřila především na své územní nároky a na likvidaci národnostních menšin. Formoval ji zejména prezident Edvard Beneš a jejím charakteristickým rysem byla orientace na Sovětský svaz. Jednalo se v podstatě o přirozený důsledek Mnichova 1938. Na této orientaci se shodly všechny vládní politické strany.

Zásadou Benešovy zahraniční politiky bylo zajištění státní existence a suverenity Československa. V této situaci bylo jedinou zárukou spojenectví se Sovětským svazem. První smlouva o přátelství a spojenectví s SSSR byla uzavřena již v roce 1935, další poté v Moskvě roku 1943.

Jak již bylo řečeno, bylo po válce celkem logické, že se nejsilnější politickou stranou Československa stala komunistická strana.

První poválečná vláda se sešla v Košicích 5. dubna 1945. Jejím předsedou se stal sociální demokrat Zdeněk Fierlinger a místopředsedou komunistický vůdce Klement Gottwald. Nová vláda schválila tzv. Košický vládní program, který vypracovali představitelé komunistického odboje v Moskvě. Stanovoval lidově-demokratický režim²³ a obsahoval sociálně-ekonomické reformy, především znárodnění v těžkém průmyslu a pozemkovou reformu; důležité místo zaujímala také sociální politika. Nejvýznamnější ústavní změnou bylo uznání svébytnosti slovenského národa a stanovení jeho národních orgánů.

Co se týče stranicko-politické struktury, došlo k posunu doleva. Na československé politické scéně vystupovalo šest stran²⁴ (Národní fronta): čtyři v českých zemích a dvě na Slovensku. Předválečné pravicové strany byly zakázány.

Národní fronta disponovala rozsáhlou politickou mocí, pouze s jejím souhlasem mohly vznikat nové politické strany, určovala státní politiku, hospodářský vývoj,

²² Kaplan, K.: Československo v letech 1945 – 1948. 1. část. 1. vydání. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. Str. 6.

²³ Lidově-demokratický režim – forma diktatury proletariátu, přechod mezi buržoazní parlamentní demokracií a rovnostářštější „reálnou“ demokracií, po níž volal Stalin. (Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. 1. vydání. Praha: Mladá fronta, 1994. s. 175). Režim vyvíjející se k nastolení socialismu.

²⁴ Socialistické strany v českých zemích: Komunistická strana Československa, Československá sociální demokracie.

Nesocialistické strany v českých zemích: Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová.

Politické strany na Slovensku: Komunistická strana Slovenska, Demokratická strana.

ovládala znárodněný sektor. „V mocenskopolitickém systému měla NF (Národní fronta) takové postavení, že lze hovořit o jejím mocenském monopolu.“²⁵ Jednalo se ale o monopol moci, kde nadále fungovala občanská společnost a veřejné mínění, i když zde existovala nepsaná pravidla, jako např. že se nebude veřejně kritizovat Sovětský svaz. Přesto byla Národní fronta typem vlády, která zajišťovala demokratické principy.

Nejsilnějším členem byli komunisté, kteří se snažili po celou dobu Národní frontu přeměnit v monopol komunistické strany.

První poválečné volby se konaly 26. května 1946. Tyto volby znamenaly jednoznačný úspěch komunistů, i když na Slovensku dosáhli slabých výsledků. „Výsledek voleb nevyplýval ani tolik z toho, že by občanské strany byly horší, ale především z toho, že nedokázaly nebo nechtěly přizpůsobit svou taktiku specifické doby a oslovit lidi tím, co chtěli slyšet: ujištění, že se nebudou opakovat problémy předválečného období a že jejich politika je konkrétní zárukou lepší budoucnosti.“²⁶

Předsedou vlády se stal Klement Gottwald, který vytvořil vládní program založený na přípravě nové ústavy a dvouletého plánu na léta 1947 – 1948, cílem mělo být obnovení, popřípadě překročení předválečné průmyslové a zemědělské výroby. Byly to první náznaky zesílených státních zásahů do ekonomiky.

Národní fronta fungovala nadále a byly zde patrné snahy po udržení koalice a spolupráce. Komunisté vyhlásili jako svůj cíle získat v příštích volbách většinu národa. Přesto se nekomunistickým stranám dařilo mnohým záměrům komunistů zabránit a korigovat jejich původní návrhy.

Na československý poválečný vývoj měly také velký vliv události z poloviny roku 1947. Jednalo se o Marshallův plán, který československá vláda nejprve přijala, ale na pokyn z Moskvy byla nucena jej odmítnout. Závislost československého státu na Moskvě už tedy byla zcela zjevná.

Na státní převrat se komunisté připravovali intenzívně již od léta 1947. Jejich cílem bylo zabránit vzniku silné politické strany, která by byla jejich alternativou. Tento postup byl ještě v září 1947 podpořen vznikem Informbyra, které koordinovalo postup jednotlivých komunistických stran a vyvíjelo sovětský tlak na jednotný postup.

²⁵ Kaplan, K.: Československo v letech 1945 – 1948. 1. část. Cit. dílo. Str. 32.

²⁶ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Cit. dílo. Str. 145.

Československá komunistická strana ale byla terčem kritiky. Bylo jí vytýkáno přílišné lpění na parlamentních metodách politického boje.

„Na listopadovém zasedání ústředního výboru KSČ bylo vyhlášeno heslo obrození Národní fronty. Skrývalo v sobě plán na dosažení absolutního volebního vítězství demontáží Národní fronty jako koalice a demontáží nekomunistických stran zevnitř.“²⁷

Prvním krokem ke komunistickému převratu 1948 se stalo údajné spiknutí na Slovensku.²⁸

4.1.2 Únor 1948 v Československu

Konec roku 1947 byl ve vládě charakterizován vyhrocujícími se spory mezi komunistickými a nekomunistickými ministry.

Komunisté se snažili provádět důležité změny a rozhodnutí bez dohody v koalici, bez projednání ve vládě. Nekomunističtí ministři chtěli tyto aktivity omezit. Činnost vlády a celé Národní fronty tak byla stále více a více paralyzována, až se Národní fronta přestala v listopadu scházet úplně. Od prosince 1947 pak komunisté připravovali zavedení tiskové cenzury a trestání těch, kteří se kriticky vyjadřovali ke znárodněnému průmyslu, vládě a Sovětskému svazu.

Vyvrcholením této krize lidově demokratického režimu se stal komunistický převrat, který proběhl mezi 17. a 25. únorem v roce 1948. Jeho cílem bylo nastolení komunistické diktatury, likvidace parlamentního demokratického systému a plné připojení Československa k sovětskému mocenskému bloku. Dnes je vnímán jako přechod od demokracie k totalitě, počátek útlaku obyvatelstva a ekonomického úpadku.

Zvláštností komunistického převratu v Československu, ve srovnání s obdobnými procesy v jiných státech východní Evropy byla skutečnost, že proběhl za podpory velké části obyvatelstva.

Komunisté využili k převzetí moci roztržičnosti tehdejších demokratických politických stran, faktické neexistence opozice i nerozhodnosti nemocného prezidenta

²⁷ Hejzlar, Z.: Praha ve stínu Stalina a Brežněva (Vznik a porážka reformního komunismu v Československu). 1. vydání. Praha: Práce, 1991. Str. 26.

²⁸ Protistátní spiknutí na Slovensku bylo dílem komunistů, jejichž cílem bylo zlikvidovat Demokratickou stranu. Ta byla obviněna z pokusu o puč a rozbití Československa. Pokus o vykonstruované spiknutí souvisel se snahou komunistů držet krok s ostatními zeměmi v nastolování diktatury.

Edvarda Beneše, který byl přesvědčen o tom, že nebezpečí komunistického puče již pominulo. V rozhovoru s Josefem Korbelem, československým velvyslancem v Jugoslávii, Beneš řekl: „*Na puč mysleli v září 1947, ale upustili od něho a už se o něj nepokusí.*“²⁹

Vládní krize nastala kolem usnesení o Bezpečnosti ze 13. února 1948. Kritizovány byly především poměry v Bezpečnosti, zejména nahrazování nekomunistických velitelů SNB komunisty; na základě toho byl vznesen požadavek na nápravu. Stížnosti nekomunistů se týkaly i způsobu vyšetřování spiknutí na Slovensku a znovu měly být prošetřeny politicky motivované případy (krčmaňská aféra, mostecká aféra³⁰).

Komunisté však odmítli návrh na vytvoření komise, která by tyto stížnosti na Bezpečnost prošetřila. Nebyli ochotni přistoupit ke kompromisu. Ministři nekomunistických stran však pokládali nápravu v Bezpečnosti za klíčový problém.

Právě 13. února se občanské strany rozhodly vystoupit proti komunistickému ministru vnitra Václavu Noskovi. Podle jejich návrhu měly být nedávné personální změny zrušeny. Ministr se však odmítl podřídit. Lidovci, národní socialisté a slovenští demokraté na to reagovali rozhodnutím podat demisi. Jejich cílem bylo vyvolat vládní krizi, odstoupení vlády a vypsání nových voleb. Situace se ale obrátila proti nim, protože demisi podalo pouze 12 ministrů (tedy ani polovina z dvaceti šesti). Komunisté neváhali a obrátili se na prezidenta, na něhož nekomunisté spoléhali. Premiér Gottwald požadoval doplnění vlády podle jeho návrhu. Beneš nejprve rozhodně prohlásil: „*V žádném případě jmenovací listinu nepodepíšu!*“³¹ Ovšem pod nátlakem, kdy mu bylo vyhrožováno, že jeho osobní přátelé a spolupracovníci budou zatčeni, a hrozbou Klementa Gottwalda: „*Rudá armáda stojí na československých hranicích, stačí, když ji požádáme o pomoc. Také jsme vyzbrojili dělnické milice. Byla by to občanská válka, pane prezidento!*“³², kapituloval a podepsal.

²⁹ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii. 1. vydání. Kladno: Dílo, 1999. Str. 232.

³⁰ Krčmaňská aféra – v září 1947 byly ministrům Zenklovi, Masarykovi a Drtinovi doručeny krabičky s výbušninou. Za pokusem o atentát stáli komunisté, kteří chtěli z tohoto případu vyrobit jeden z prvních politických procesů, kterým chtěli dokázat, že národní socialisté připravovali protikomunistický puč.

Mostecká aféra – příslušníci StB měli vytvořit ilegální skupinu (pražskou a mosteckou), jejímž cílem mělo být zorganizování protikomunistického puče. Cílem bylo spojit mosteckou aféru s národně socialistickou stranou. Akce však byla odhalena a komunistům se z aféry nepodařilo vyrobit velký politický proces.

³¹ Pacner, K.: Osudové okamžiky Československa. 2. vydání. Praha: Albatros, 2001. Str. 239.

³² Tamtéž. Str. 239.

Brzy potom, co komunisté převzali moc, přistoupili k eliminaci svých protivníků a začali připravovat politické procesy.

Starý a nemocný Beneš byl poslední součástí kdysi ústavního řádu, hodlal podat demisi, ale komunisté jej přemlouvali, ať to nedělá, potřebovali ho jako legitimní zástěrku svých aktivit. Beneš však odmítl podepsat novou ústavu vydanou 9. května 1948 a opustil úřad. 3. září 1948 zemřel.

„Benešova smrt a pohřeb 8. září 1948, který byl jednou z posledních příležitostí projevit veřejný nesouhlas s poměry, symbolicky ukončily nejen jeho ideu Československa jako mostu mezi Východem a Západem, ale uzavřely také nadlouho demokratickou kapitolu v dějinách Československa.“³³

Únorové události v Československu také přiměly k zamyšlení západní mocnosti. Sovětská rozpínavost se stávala stále zřetelnější, a proto i Únor 1948 v ČSR byl jednou z příčin vzniku NATO.

4.1.3 Berlínská krize

Druhou událostí, která znamenala definitivní počátek studené války, byla krize v Berlíně. Ta byla vyvolána úsilím Západu o integraci západních okupačních zón v Německu. Francie v březnu 1948 konečně přistoupila k vytvoření Trizonie s platností od června toho roku. Tak vznikla proti Sovětskému svazu pevná západní zóna, kde měly rozhodující úlohu nekomunistické politické strany.

Podle Jaltské dohody byl Berlín, hlavní město Německa, rozdělen na čtyři sektory, přestože se nacházel uprostřed sovětské okupační zóny. Západní Berlín byl spojen se západními okupačními zónami silničními a železničními komunikacemi, západní spojenci však neměli smluvně zajištěno, že tyto komunikace mohou používat.

V červnu 1948 proběhla v západních zónách měnová reforma, Stalin si uvědomil, že nová silná německá marka podporovaná Západem může zničit slabou měnu v sovětském sektoru. Stalin na tuto situaci reagoval tím, že 24. července 1948 přerušil veškeré pozemní spojení Západního Berlína se západními zónami. *„Původní sovětské plány počítaly i s přerušením leteckých cest k Západnímu Berlínu, avšak Stalin*

³³ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989. Cit. dílo. Str. 158.

v domnění, že letecký most tak jako tak nebude stačit k zásobování města, od této varianty odstoupil z obavy, že by mohla vést k ozbrojené konfrontaci, které se chtěl vyhnout.³⁴

Stalinovým cílem bylo, aby se západní mocnosti vzdaly své politiky v Německu, tedy snahy o vytvoření silného německého státu s vlastní měnou, nebo aby se alespoň stáhly z Berlína. „*Představa relativně prosperujícího Západního Berlína, západní tvrze v centru východního Německa, byla pro Stalina a ostatně později i pro další sovětské předáky, nesnesitelná.*“³⁵

Západ však zaujal nekompromisní postoj. Truman sice odmítl vyslat do Berlína ozbrojený konvoj, protože nechtěl riskovat konflikt, ale dal jasně najevo, že nehodlá ustoupit.

Po celou dobu, kdy trvala blokáda Berlína, tedy od července 1948 do května 1949, kdy Sovětský svaz blokádu odvolal, fungoval mezi Berlínem a západní zónou angloamerický letecký most. Díky němu bylo město zásobováno základními potravinami i palivy. Stalin se jej nepokusil přerušit, varováním pro něj zřejmě byly atomové bombardéry, které byly přesunuty z USA do Evropy a které mohly zasáhnout cíle hluboko v Sovětském svazu. Moskva však nevěděla, že bomby zůstaly v Americe.

Stalinova předpověď, že západní Spojenci nevydrží a podlehnou, nevyšla, a tak byl nucen blokádu odvolat, i když nedosáhl žádného ze svých cílů.

Stalinovi se tedy nepodařilo zabránit rozdělení Německa. 7. září 1949 byla vyhlášena Spolková republika Německo. O měsíc později vznikla Německá demokratická republika.

Výsledkem blokády Berlína bylo, že si Západ ještě intenzivněji uvědomil nutnost zajištění obrany západní Evropy proti sovětskému útoku. V březnu 1948 podepsaly Velká Británie, Francie, Belgie, Holandsko a Lucembursko tzv. Bruselský pakt, který měl zajistit vzájemnou pomoc při napadení jednoho ze států. Ovšem bez podpory Spojených států by Sovětskému svazu těžko čelily. Následný vývoj vedl k vytvoření NATO³⁶ – Severoatlantického paktu.

³⁴ Luňák, P.: Západ. Spojené státy a západní Evropa ve studené válce. 1. vydání. Praha: Libri, 1997. Str. 99.

³⁵ Litera, B.: Cit. dílo. Str. 35.

³⁶ NATO - North Atlantic Treaty Organization.

4.2 Počátek vojenské a ekonomické integrace Východu a Západu

Po druhé světové válce se začal výrazně prosazovat poměrně nový jev – integrace, a to jak v oblasti vojenské, tak ekonomické (hospodářské). „*Hospodářskou integrací se zpravidla rozumí proces spojený s odstraňováním bariér, které ztěžují vzájemné obchodní styky (cla a jiné obchodní překážky) mezi státy.*“³⁷ Trhy jednotlivých států se tak propojují, slučují a vzniká tak trh rozsáhlejší, výhodnější pro všechny státy, které si však ponechávají svou samostatnost.

Integrace je založená na vzájemné hospodářské závislosti států a jejich těsnější spolupráci. Tento proces můžeme zaznamenat v různé podobě a intenzitě na celém světě.

Myšlenka sjednocení Evropy se v historii již několikrát objevila. Její počátky můžeme hledat již ve starověkém Římě, které se stalo vzorem pro Svatou říši římskou, založenou na ideálu křesťanství. V našem kulturním okruhu byl představitelem snahy o integraci Evropy český panovník Jiří z Poděbrad (1458 – 1471), který ve sjednocení viděl bezpečnostní záruky pro české země. V novověku se pak myšlenkou evropské federace zabýval např. i německý filozof Immanuel Kant (1724 – 1804). Tuto myšlenku pak významně ovlivnila průmyslová revoluce v 19. století. Avšak nejvýznamnějším moderním předchůdcem současného integračního procesu se stalo Panevropské hnutí v čele s rakouským aristokratem Richardem Coudenhove-Kalergim (1894 – 1972).

Po druhé světové válce byly stimulem k integraci v západní Evropě nejen důvody ekonomické, ale i politické. Cílem bylo nahradit soupeření dvou dříve významných zemí, Francie a Německa, mírovou spoluprací. Další důvod integrace západní Evropy vyplýval z její oslabené pozice po válce. Proces integrace měl přispět k posílení demokratických států proti Sovětskému svazu a upevnit jejich postavení vůči Spojeným státům a později Japonsku.

V západní Evropě se tak nakonec zformovala politicko-bezpečnostní organizace NATO a ekonomické sdružení států Evropské hospodářské společenství (EHS).

Odpovědí východního bloku na prohlubující se integraci v zemích západní Evropy bylo roku 1949 vytvoření Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP). Státy

³⁷ Had, M., Urban, L.: Evropská společenství. První pilíř Evropské unie. 2. vydání. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2000. Str. 11.

pod vlivem Sovětského svazu, které odmítly Marshallův plán, se na něj obracely se žádostmi o hospodářskou pomoc. Reakcí na vytvoření NATO bylo na Východě konečné zformování vojenské organizace Varšavská smlouva.

4.3 Vznik NATO

NATO - Severoatlantický pakt je výsledkem studené války a vzájemné konfrontace východního a západního bloku. Po válce se totiž ukázalo, že Západní Německo není budoucím agresorem, ale součástí západní Evropy. Dokonce se o něm začalo uvažovat jako o nevyužitém potenciálu pro strategii zadržování sovětského vlivu.³⁸ Západoevropské země se proto rozhodly vybudovat základní bezpečnostní vazby a zajistit bezpečný vývoj díky institucionalizaci evropsko-amerického spojení v podobě Severoatlantického paktu z dubna 1949.

„Po řadu let bylo NATO pověřováno odstrašováním jedné supervelmoci a přípravou obranných plánů a protiofenzív s cílem zastavit agresi přicházející z východního bloku.“³⁹ Organizace překonala i zánik svého původního cíle (čelit sovětské hrozbě), když byla v roce 1991 oficiálně rozpuštěna Varšavská smlouva. O Severoatlantickém paktu se hovoří jako o nejefektivnější vojenské alianci v dějinách. Podařilo se mu více než čtyřicet let udržet mír v Evropě, a tím i ve světě.

Severoatlantický pakt je výsledkem několika předchozích smluv a událostí.

První událostí, která předznamenala vznik NATO, byl projev bývalého britského premiéra Winstona Churchila z 19. srpna 1946. Churchill v něm vyzval k vytvoření sjednocené Evropy podporované Spojenými státy, členem bloku mělo být i Německo.

Původ paktu lze hledat i v tzv. Trumanově doktríně (12. 3. 1947). Ta byla odpovědí Spojených států na rozpínavost Sovětského svazu po druhé světové válce. Americký prezident Harry Truman kritizoval americký izolacionismus a podporoval silnější připoutání Spojených států k evropské bezpečnosti. *„Potřebu silného spojence pro úkol zajištění bezpečnosti západní Evropy nejsilněji pocítovala Británie, a proto také britský ministr zahraničí Bevin inicioval na jaře 1948 přípravná jednání s USA.“⁴⁰*

³⁸ Luňák, P.: Cit. dílo. Str. 126.

³⁹ Zarka, J.-C.: NATO. 1. vydání. Praha: HZ Editio, 1999. Str. 7.

⁴⁰ Plechanovová, B., Fidler, J.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941 – 1995. 1. vydání. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997. Str. 65.

Pro Spojené státy by to pochopitelně znamenalo ukotvení vlivu v západní Evropě, která se tak mohla bez problémů stát odbytištěm amerického trhu. Případné uzavření smlouvy mezi USA a západní Evropu by bylo výhodné pro všechny zúčastněné.

Dalším krokem k samotnému podpisu Severoatlantického paktu bylo uzavření francouzsko-britské smlouvy v Dankerque v březnu 1947. Jednalo se o vzájemnou pomoci v případě nové agrese Německa.

Na tuto smlouvu navázal Bruselský pakt. Původní smlouva se rozšířila o Belgii, Lucembursko a Nizozemsko. Země se zavázaly k vytvoření společného obranného systému a posilování vzájemných ekonomických a kulturních vztahů. Tentokrát se smlouva však uzavřela spíše ze strachu před SSSR než z Německa, které bylo označeno za potenciálního protivníka ve francouzsko-britské smlouvě.

Odtud už byl jen krůček ke vzniku Severoatlantické smlouvy. Ta byla podepsána 4. dubna 1949 ve Washingtonu dvanácti signatáři, znamenala politické spojenectví i rozhodnutí o založení vojenské organizace s cílem bránit svobodu v souladu s principy Charty OSN, v nutném případě i za použití síly. *„Od samého počátku usilovala o nastolení trvalého mírového uspořádání v Evropě a během své existence prokázala, že je stěžejní základnou evropského míru a skutečnou kotvou bezpečnosti a stability na našem kontinentu.“*⁴¹

Cílem Smlouvy bylo zadržovat sovětské ozbrojené síly a zabránit ohrožení, které představovaly. Snahy zúčastněných měly vést k vytvoření bezpečných podmínek, ve kterých by se mohl rozvíjet proces západoevropské hospodářské a politické integrace.

*„Signatářské země vyslovují své rozhodnutí hájit svobodu, společné dědictví a civilizaci svých národů, spočívající na principech demokracie, osobní svobody a vlády zákona, a spojit své úsilí ke kolektivní obraně a k zachování míru a bezpečnosti.“*⁴²

Zásadní je článek 5, v němž se praví, že ozbrojený útok proti jedné či více ze signatářských zemí v Evropě nebo Severní Americe bude považován za útok proti všem.

⁴¹ Kašík, V.: NATO. Bezpečnost pro Evropu. 1. vydání. Praha: Ministerstvo obrany ČR – Avis, 1997. Str. 4.

⁴² Tamtéž. Str. 5.

Signatáři byly Spojené státy, Kanada, Island, Norsko, Dánsko, Velká Británie, země Beneluxu, Francie, Portugalsko a Itálie. V průběhu dalších let se Smlouva rozšířila, což umožňuje článek 10, který stanoví, že spojenci mohou na základě jednomyslného schválení vyzvat evropské země, které by mohly podpořit rozvoj Smlouvy a přispět k bezpečnosti, aby se připojily.

Severoatlantický pakt byl výjimečný tím, že se nejednalo pouze o klasickou politickou dohodu, ale byly při něm zřízeny stálé orgány – Severoatlantická rada a Vojenský výbor. Proces tvorby institucí byl urychlen žádostmi evropských států o konkrétní vojenskou pomoc, jeho završením bylo stanovení Organizace Severoatlantické smlouvy roku 1950.

NATO bylo od počátku založeno na Spojených státech a na vůli západoevropských států, aby byly USA trvale zakotveny v Evropě. Právě ony nejvíce přispívaly na obranu Evropy, ať už dodávkami zbraní nebo podporou zbrojních programů jednotlivých zemí.

Veškeré vojenské síly NATO tedy byly integrovány pod USA, nejvyšším velením byl pověřen americký generál. Tím prvním byl jmenován hrdina druhé světové války Dwight Eisenhower.

4.3.1 Organizace a struktura NATO

Organizace Severoatlantické smlouvy je mezivládní a zahrnuje jak politické, tak vojenské orgány. V roce 1950 byly vytvořeny integrované vojenské struktury pod americkým velením.

Hlavním orgánem NATO je Severoatlantická rada, která tvoří jeho civilní část. V této radě mají členské státy rovná práva, včetně práva veta, to znamená, že rada se usnává jednomyslně. Radě a dalším specializovaným výborům předsedá generální tajemník. Prvním generálním tajemníkem byl zvolen Lord Ismay (1952 – 1957) z Velké Británie.

Na prvním zasedání rady 17. září 1949 byl zahájen proces budování organizační struktury paktu vytvořením Vojenského výboru a Výboru pro obranu.

Vojenský výbor je nejvyšší vojensko-operační částí NATO a je podřízen politické autoritě Severoatlantické rady a Výboru obrany. V podstatě má poradní úlohu.

Výbor pro obranu se zabývá záležitostmi specificky spojenými s obranou. V prosinci roku 1949 vytvořil koncepci obrany severního Atlantiku a program

vyzbrojování. Po vypuknutí války v Koreji roku 1950 se zrodila strategie předsunuté obrany – zajištění obrany členských zemí co nejdále na východě. Úkolem Obranného výboru bylo vytvořit plán integrovaných vojenských sil pod centralizovaným vedením. Za tímto účelem byla zřízena funkce vrchního velitele (generál Eisenhower). Ten zřídil Spojenecké velitelství v Evropě, později bylo založeno i Spojenecké velitelství Atlantiku.

Generál Eisenhower se poprvé v historii podílel na vzniku spojenecké vojenské organizace, jejímž cílem nebyla válka, ale mír.

4.4 Počátky západoevropské hospodářské integrace (příprava EHS)

Západoevropská integrace v podstatě vznikla a největší vývoj zaznamenala v období studené války. „*Vojenská a ideologická hrozba sovětského komunismu na jedné straně a podpora Spojených států na straně druhé působily jako důležité stmelující a sjednocující faktory urychlující integrační proces.*“⁴³ Cílem evropské integrace je zajistit mír, eliminovat válku jako prostředek řešení sporů mezi členskými státy a v neposlední řadě je významným cílem zajištění hospodářské prosperity všech států.

Ekonomickou spolupráci zahájil v podstatě Marshallův plán. Ta poté pokračovala v rámci Organizace pro hospodářskou spolupráci v Evropě založené roku 1948. Samotnou integraci předznamenal již v září 1946 Winston Churchill svým návrhem na založení Spojených států evropských. Prvním skutečným krokem k evropské integraci se stalo semknutí států Belgie, Nizozemska a Lucemburska, které vstoupilo v platnost jako Benelux 1. ledna 1948.

V rámci evropské integrace rozlišujeme dva přístupy. První usiluje o hlubší integraci, o stále větší sdílení suverenity a vytvoření nadnárodních institucí. Tento přístup počítá i se společnou měnou a stejnou zahraniční politikou a obranou. Zastánci tohoto proudu byly od počátku státy Beneluxu, Francie, SRN a Itálie.

⁴³ Had, M., Urban, L.: Cit. dílo. Str. 13.

Druhý přístup požaduje zachování státní suverenity a důraz klade na vytvoření oblasti volného obchodu. Tradičně ho prosazovala Velká Británie s podporou některých menších, zejména skandinávských zemí.

Tyto dva základní přístupy vyústily ve dva typy integračních organizací:

- organizace se sdílenou suverenitou – Evropská společenství (Evropské společenství uhlí a oceli, Evropské hospodářské společenství, Evropské společenství pro atomovou energii). Zakládajícími členy bylo šest států: Francie, SRN, Itálie, Belgie, Nizozemsko a Lucembursko.
- Organizace s omezeným stupněm ekonomické integrace – Evropské sdružení volného obchodu (ESVO). Zakládajícími členy bylo sedm států: Velká Británie, Portugalsko, Švédsko, Norsko, Dánsko, Rakousko a Švýcarsko.

Postupně však v Evropě získal převahu přístup těsnější integrace prosazovaný v rámci Evropských společenství. ESVO brzy ztrácelo na významu a jeho členské státy postupně vstoupily do Evropských společenství.

4.4.1 Evropské společenství uhlí a oceli

Evropské společenství uhlí a oceli (ESUO) bylo prvním počinem na cestě k hospodářskému sjednocování Evropy. Smlouva o jeho vytvoření byla podepsána v dubnu 1951 v Paříži a podle místa podpisu se také někdy označuje jako Pařížská smlouva.

Plán pro ustanovení této organizace vypracoval francouzský státník Jean Monnet, politickou odpovědnost za jeho předložení vzal na sebe tehdejší francouzský ministr zahraničí Robert Schuman. Organizace měla spravovat francouzské a německé zdroje uhlí a oceli a měla vytvořit společný trh těchto produktů. *„Její poslání bylo vytvoření společného trhu pro výrobky těžebního a hutního průmyslu odbouráním veškerých kvót a celních překrad. To mělo přispět k zefektivnění výroby, zlepšení kvality a zajištění dodávek uhlí a oceli pro celou Evropu.“*⁴⁴

Francie a Německo byly státy, které spolu odedávna soupeřily. Navíc politika Francie vůči Německu byla v prvních poválečných letech neúspěšná. Marně se snažila o rozdělení Německa a nakonec musela přistoupit na Trizónii. Proto je vznik této

⁴⁴ Luňák, P.: Cit. dílo. Str. 124.

organizace právem považován za významné francouzsko-německé usmíření v režii Francouze Roberta Schumana.

To provázelo několik sporů, ožehavá byla například otázka Sárska, oblast na pomezí Francie a Německa, kterou Francie i přes odpor USA a Británie hospodářsky integrovala. Hrozila i stagnace ve vývoji vztahů mezi Francií a Německem, nakonec však pomohlo varování USA, že by mohlo dojít ke ztrátě zájmu USA o dění v Evropě.

Výsledkem byl nakonec Monnetův návrh na podřízení veškeré francouzsko-německé výroby uhlí a oceli mezinárodnímu úřadu, ke kterému by mohly přistoupit i další evropské země. Schuman poté návrh vycházející z Monnetových doporučení zveřejnil v podobě deklarace a představil jednotlivým vládám.

Do projektu se nakonec zapojilo šest zemí (Benelux, Francie, SRN a Itálie). Jeho význam spočíval i v tom, že v podstatě zabraňoval vzniku případné války mezi Francií a Německem, neboť z hlediska propojení průmyslu obou těchto zemí byla válka takřka nemožná.

Projekt naštěstí neohrozil negativní postoj Velké Británie. Ta dávala raději přednost úzké spolupráci s USA před Evropou. Vliv na její postoj také zřejmě měl fakt, že ve státech Commonwealthu měla záruku dostatečných surovinových zdrojů a že v Evropě byla jedním z největších producentů uhlí a oceli. Podobný postoj zastávaly i severské země, které měly úzké vazby na Velkou Británii.

Právě odmítnutí Severu znamenalo pro ESUO značnou ztrátu a snižovalo tak politický význam vznikajícího společenství, protože pouhých šest členských států představovalo jen omezené možnosti společného trhu.

Vrcholným orgánem Společenství byl Nejvyšší úřad, který tvořili nezávislí zástupci členských zemí odpovědní svým vládám. Jako poradní orgán vzniklo Evropské meziparlamentní shromáždění (předchůdce pozdějšího Evropského parlamentu), jeho význam byl však zprvu okrajový.

4.4.2 Evropské obranné společenství

Založení ESUO znamenalo pro Francii jakousi záruku proti případné německé agresi, avšak o tomto bezpečnostním rysu se uvažovalo pouze sekundárně. Do popředí procesu integrace otázka bezpečnosti vyvstala s větší naléhavostí až po vypuknutí války v Koreji 25. června 1950. Evropa byla konfrontována i s dalšími světovými problémy:

Sovětský svaz vyzkoušel svou první atomovou bombu, moc v Číně převzali komunisté a následovaly další ozbrojené konflikty v koloniích. Spojené státy proto zesílily tlak na západní Evropu, aby posílila svou obranu.

Jako nutné řešení se jevilo využít potenciálu Německa při posílení obrany Evropy, neboť britské a francouzské jednotky byly angažovány v zámoří.

Spojené státy se s podporou ostatních zemí kromě Francie snažily zapojit Německo do NATO. Francouzské obavy pramenily ze znovuvyzbrojování Německa a z toho, že NATO bylo chápáno jako dočasná instituce, která nemá přímou kontrolu nad svými členy, a tudíž nemůže být stálou garancí evropské bezpečnosti. Francie se nacházela v obtížné situaci, kdy byla nucena volit buď hrozbu plynoucí z SSSR, nebo nebezpečí opětovného německého vyzbrojování.

K zapojení Německa do obrany Evropy došlo nakonec opět pod pohrůžkou USA, že pokud nebude využít německý potenciál, americké jednotky se z Evropy stáhnou.

Řešením se nakonec stal tzv. Plevenův plán. Francouzský předseda vlády René Pleven navrhl vytvořit evropskou armádu, v níž by byl německý kontingent rozptýlen mezi ostatními. Tato armáda pak měla podléhat NATO. Tento plán byl později použit jako koncept pro vypracování návrhu na založení organizace Evropské obranné společenství (EOS). Smlouva o EOS byla podepsána ministry zahraničních věcí zemí ESUO 27. května 1952.

„Projekt EOS předpokládal, že nové společenství bude odpovědné za obranu svých členů, přičemž však bude fungovat na základě společné evropské armády, s jedním ministerstvem obrany, jednotným rozpočtem i zbrojním programem.“⁴⁵ Ve stejné době byla také uzavřena Smlouva o Německu, kterou podepsali okupační velmoci, a Německo tak získalo zpět svá suverénní práva, i když do jisté míry omezená. SRN nemělo povoleno mít vojenské jednotky, kromě těch, které podléhaly EOS, nesměla vlastnit a vyrábět jaderné zbraně, omezením podléhaly i další typy výzbroje.

Tato opatření omezení německé suverenity však nebyla schůdná pro Francii. Ta smlouvu nakonec odmítla a plán na vytvoření EOS tak skončil neúspěšně. Paradoxní je, že celý proces ztroskotal na zemi, která původně celý návrh předložila.

⁴⁵ Plechanovová, B., Fidler, J.: Cit. dílo. Str. 110.

Důvodem odstoupení Francie mohlo být jisté uvolnění mezinárodních vztahů po smrti Stalina a ukončení korejské války. Odpůrci EOS tak začali upozorňovat, že již není třeba vytvářet obranné společenství.

Podepsání Smlouvy o EOS však bylo bezpochyby významným krokem v řešení evropské bezpečnosti.

4.5 Ekonomické a vojenské zformování východního bloku (RVHP a příprava Varšavské smlouvy)

RVHP neboli Rada vzájemné hospodářské pomoci byla obchodní organizace sdružující socialistické státy sovětského bloku. V podstatě se jednalo o mocenský nástroj pro centrální ovládání ekonomiky socialistických států Sovětským svazem, o sovětský protipól Marshallova plánu a později EHS.

Založení hospodářské organizace socialistického bloku bylo v podstatě nutným důsledkem odmítnutí Marshallova plánu a Organizace pro evropskou hospodářskou spolupráci. Válkou zničené státy východního bloku se obracely na SSSR s žádostmi o pomoc. Ke vzniku RVHP také přispěl problém v Jugoslávii, o kterém bude řeč později. Stalin se rozhodl více stmelit východní Evropu tím, že zavede společnou infrastrukturu.

Od roku 1950 se tak započalo v SSSR a jeho satelitech s rozsáhlou socializací hospodářství – kolektivizací zemědělství, znárodněním průmyslu, plánováním. Státy východní Evropy „v masovém měřítku přeorientovaly svou obchodní směnu na socialistickou zónu a politická i vojenská váha SSSR zajišťovala takto vzniklému celku patřičnou vnitřní soudržnost“.⁴⁶

Návrhy na užší hospodářskou spolupráci formou nějaké mezinárodní instituce se objevovaly již od roku 1947. Tři návrhy dokonce pocházely z Československa, ale sovětskými státníky byly odmítnuty z obavy omezení státní suverenity. S náměty na organizaci pro hospodářskou spolupráci přicházeli i Bulhaři a Rumuni. SSSR však nepociťoval nutnost vytvoření podobné instituce. To on byl nejsilnějším článkem celého bloku, dodavatelem surovin a potravin. Zároveň však na základě různých smluv mohl ovlivňovat ekonomiku svých spojenců. „*Systém dlouhodobých hospodářských smluv*

⁴⁶ Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. Cit. dílo. Str. 288.

*natolik podřizoval ekonomiku států sovětského bloku potřebám Moskvy a byl natolik účinným nástrojem ovládnutí, že SSSR nepotřeboval jiný.*⁴⁷

Názor Sovětského svazu se začal postupně měnit na podzim roku 1948. Jedním z důvodů byla Stalinova motivace vytvořit organizaci, která by izolovala Spojené státy v Evropě.

Nakonec zvítězil rumunský návrh, který předpokládal snahu členských států uspokojit jejich potřeby nejprve mezi sebou, a pokud by to nebylo možné, teprve poté by se obrátily s žádostí o pomoc na Sovětský svaz. Toto pojetí SSSR naprosto vyhovovalo, neboť jen posilovalo jeho privilegované postavení. Kladně bylo přijato i československými představiteli, kteří usilovali o vytvoření dvou ekonomicky soběstačných celků (lidově-demokratických států a SSSR), které by spolupracovaly na základě rovnoprávnosti.

O ustanovení RVHP se jednalo 5. ledna 1949. V Moskvě se sešli představitelé Sovětského svazu v čele s Molotovem a delegace z Bulharska, Rumunska, Maďarska, Polska a Československa, aby jednali o rumunském návrhu na hospodářskou spolupráci.

Po svém vyhlášení se RVHP prohlásila za otevřenou organizaci – to znamená, že do ní mohly vstupovat i další státy. Během roku 1949 se připojila ještě Albánie, o vstup zažádalo i Finsko, ale bylo mu doporučeno, aby svou žádost stáhlo.

Později přistoupily NDR (1950), Mongolsko (1962), Kuba (1972) a Vietnam (1978). Albánie pod čínským vlivem roku 1961 od účasti na činnosti RVHP upustila a v roce 1987 vystoupila úplně. Přidruženým státem RVHP byla od roku 1964 Jugoslávie. S RVHP částečně spolupracovaly nebo měly status pozorovatele i některé nesocialistické či rozvojové země (Irák, Mexiko, Nikaragua, Etiopie, Laos aj.). RVHP, mající na sklonku komunistické éry deset členských států, byla rozpuštěna 28. června 1991.

Základní listina RVHP také kromě jiného obsahovala, že rozhodnutí RVHP nejsou pro členské státy závazná, mají formu doporučení a že zasedání se budou konat vždy postupně v hlavních městech členských států.

Konkrétní podoba hospodářské spolupráce v rámci RVHP však byla dlouho nejasná. To vyplývalo z různých představ a protichůdných ekonomických zájmů jednotlivých zemí, které stály na různém stupni ekonomického vývoje.

⁴⁷ Kaplan, K.: Československo v RVHP 1949-1956. 1. vydání. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995. Str. 35.

„Albánie, Bulharsko a Rumunsko byly zeměmi agrárními, Polsko a Maďarsko agrárně průmyslovými a jen ČSR a SSSR disponovaly významnější průmyslovou produkcí některých odvětví.“⁴⁸ Československo bylo tedy druhou hospodářsky nejvyspělejší zemí východního bloku. Pro úspěšný rozvoj jakékoli hospodářské organizace je nutné, aby v ní byly rovnovážně zastoupeny průmyslové a agrární státy, RVHP tento nutný předpoklad postrádala. Možná právě z tohoto důvodu nemohli představitelé jednotlivých zemí dlouho nalézt společnou řeč.

Hlavním cílem organizace byla industrializace a modernizace zemědělství v zemích, kde byla nízká mezinárodní dělba práce. Proto RVHP nemohla vyhovět potřebám průmyslových států, zároveň však neměla dostatečnou průmyslovou a surovinovou základnu, aby mohla v méně vyspělých státech provést rychlou a efektivní industrializaci.

Brzy se také začala projevovat z počátku sekundární motivace ke vzniku organizace. V době vzniku Moskva začala měnit svou evropskou politiku, a tak se RVHP stala „*nástrojem podřízené ekonomiky členů zájmům Moskvy a základnou pro vymezení jednotné linie ve vztazích k ekonomice kapitalistického světa, jejímž důležitým a trvalým prvkem byla snaha o izolaci USA v Evropě*“.⁴⁹

Po roce 1950 začaly v sovětském bloku stále více vystupovat do popředí vojenské záležitosti. To se promítlo i do podoby RVHP, Moskva ztratila zájem na jejím fungování a přeměnila ji v nástroj, kterým prosazovala svoje zahraničněpolitické záměry.

Sovětský svaz v čele se Stalinem se připravoval na další světovou válku. Původně jeho protivníkem mělo být Německo, ale když Stalin pochopil, že západní mocnosti využívají německého potenciálu proti SSSR, uvědomil si, že tentokrát půjde o válku mezi kapitalismem a socialismem. Předpokládal tedy další celosvětovou válku. Věřil v brzkou a úplnou porážku kapitalismu, avšak obával se konflikt započít, protože si nebyl jist technickou převahou své armády.

Výsledky korejské války, která vypukla v červnu 1950, Stalina upokojily. Uvědomil si, že americká armáda je sice technicky vyspělejší, ale co do počtu se sovětské nemůže rovnat. Dalším zjištěním bylo, že se Američané neodvážili použít atomovou zbraň, a tudíž s ní není potřeba v příštím konfliktu nutně počítat. Stalin došel

⁴⁸ Kaplan, K.: Cit. dílo. Str. 42.

⁴⁹ Tamtéž. Str. 43.

k závěru, že v Evropě nemá vojenskou konkurenci a že Spojené státy „*nejsou schopny v případě konfliktu v Evropě v potřebném časovém rozmezí dopravit takové vojenské síly, které by mohly s úspěchem vystoupit proti armádě sovětského bloku*“.⁵⁰

Právě Stalinův předpoklad nutně nadcházejícího válečného konfliktu jej vedl k tomu, aby urychlil výstavbu armád v zemích svého bloku. Armády jednotlivých států se měly unifikovat podle sovětského vzoru a měly podléhat řízení z jednoho centra. K této urychlené výstavbě armády dochází od února 1950. Vojenské záležitosti se staly nejdůležitějšími v životě státu a zabývaly se jimi výlučně vedoucí orgány komunistické strany, o důležitých vojenských otázkách tak většinou jednal pouze předseda strany a ministr obrany.

Militarizace a příprava na válku nakonec vedla i k úsilí vytvořit nejen hospodářskou organizaci, ale i vojenskou. Již od roku 1945 uzavíral Sovětský svaz spojenecké smlouvy s Polskem, Rumunskem, Maďarskem a Bulharskem. Tyto snahy vyvrcholily podpisem Varšavské smlouvy v roce 1955, která byla přímou odpovědí na NATO. Varšavská smlouva byla podepsána pouhých pět dní poté, co bylo NATO rozšířeno o Spolkovou republiku Německo.

Důležitou úlohu při vyzbrojování sehrála právě činnost RVHP. V letech 1951 – 1953 se Rada vzájemné hospodářské pomoci stala důležitou součástí sovětské evropské politiky. Jejím úkolem v této době bylo rozvíjet výrobní odvětví důležitá pro zbrojní průmysl. Zcela nedůležitými se stala životní úroveň obyvatel, zemědělství nebo spotřební průmysl. „*V těchto dvou letech RVHP fungovala zcela a pouze jako sovětský úřad pro řízení ekonomiky zemí sovětského bloku, s výjimkou Sovětského svazu.*“⁵¹

To mělo pochopitelně obrovské důsledky pro obyvatelstvo. Snižovalo se jeho sociální postavení a rostla nespokojenost. Armáda pronikla do všech vedoucích orgánů a vše se jí také podřizovalo. Její důležitost pro obranu socialistického státu byla výrazně nadhodnocena.

4.5.1 Československo v RVHP

Jak již bylo řečeno výše, Československo bylo jednou z nejvyspělejších zemí východního bloku. Bylo to proto, že se československé hospodářství po válce celkem

⁵⁰ Kaplan, K.: Cit. dílo. Str. 128.

⁵¹ Tamtéž. Str. 144.

rychle a úspěšně obnovovalo. Svou zahraničněobchodní politiku zaměřilo nejen na trhy na Západě, ale i ve střední a východní Evropě, i když se ozývaly varovné hlasy proti obchodní orientaci na Sovětský svaz. V polovině roku 1947 se však příznivý vývoj československého hospodářství zastavil. Příčinou byla změna poměrů na světových trzích, stagnace hlavních vývozních odvětví, ale i sucho, které si vyžádalo mimořádný dovoz obilí a potravin.

V době, kdy se začaly projevovat těžkosti celého hospodářství, se rodil Marshallův plán, v němž mnozí viděli velké naděje. Názor na Marshallův plán však nebyl jednotný. Kladně se k němu vyjádřil ministr Masaryk i prezident Beneš, proti byli sociální demokraté a předseda odborů Antonín Zápotocký. Československo se nakonec vyjádřilo, že se bude snažit ochotně spolupracovat. Po odmítnutí Marshallova plánu Sovětským svazem zachvátily československé představitele obavy z toho, že jej nebudou moci přijmout. Ministr zahraničí Jan Masaryk však doufal v dohodu se Sovětským svazem, rozhodně nechtěl jednat proti zájmům SSSR. Československá delegace záhy obdržela depeši, ve které jí bylo doporučeno konferenci v Paříži, kde se o plánu jednalo, demonstrativně opustit se zdůvodněním, že plán příliš omezuje suverenitu malých států.

„Zatímco Marshallův plán výrazně přispěl k rychlému ekonomickému vzestupu západní Evropy a k překonání sociální krize, Československu se značně zúžil předpokládaný prostor pro překonání technické zaostalosti, rozdílly se neměnšily, naopak prohlubovaly.“⁵² Českoslovenští politikové tak nakonec dospěli k názoru, že hospodářské potíže může pomoci překlenout pouze hospodářská spolupráce se Sovětským svazem.

Tyto problémy vyústily ve vstup do Rady vzájemné hospodářské pomoci, která znamenala další vývoj československé ekonomiky. Naši politikové do této organizace vkládali mnoho nadějí, proto se z počátku velmi aktivně podíleli na práci v RVHP. Pokračovali v tom i v době, kdy začínalo být jasné, že činnost Rady se od svých původních záměrů odklání. Českoslovenští představitelé tak nakonec ztráceli o činnost RVHP zájem, protože v ní přestávali vidět instituci, která jim pomáhá. Stávali se čím dál tím více pasivními, ale k veřejné kritice se z politických důvodů a obav o kariéru neodhodlali.

⁵² Kaplan, K.: Cit. dílo. Str. 21.

Československo se stalo závislým na Sovětském svazu a ostatních socialistických zemích, což jen posilovalo ekonomiku SSSR. „*Systém, který platil v RVHP, poskytoval Sovětskému svazu mocenské páky, jimiž mohl ovlivňovat a vykořisťovat ekonomiky členských států.*“⁵³

Hospodářské provázání mezi členskými státy byly ještě utuženo obchodními smlouvami. Nejdůležitější byly pochopitelně smlouvy se Sovětským svazem, Československo je s ním podepsalo na léta 1951 – 1955. Zároveň byly také na základě tzv. sofijských usnesení omezeny hospodářské styky se západními zeměmi.

Do února 1948 dosahoval obchod Československa se Západem zhruba 80 % celkového obrátu, v roce 1950 klesl na 44,4 %, za což si ČSR od SSSR vysloužilo kritiku, neboť prý neplnilo sofijská ustanovení a obchod se Západem byl stále veliký. V roce 1953 klesl obchod na pouhých 21,5 %.⁵⁴

Československo hrálo v rámci sovětského bloku velmi významnou úlohu, jako jedna z mála průmyslových zemí stála v žebříčku vyspělosti na jedné z nejvyšších příček. Proto se brzy role Československa změnila z dlužníka na věřitele, protože poskytovalo obrovské úvěry členským státům, které činily až 400 milionů rublů.⁵⁵

„*Československá ekonomika se podřizovala potřebám méně vyspělých států a ztratila možnost volně si vybírat své obchodní partnery a určovat své zahraničněobchodní vazby podle vlastních potřeb a zájmů.*“⁵⁶

Po roce 1950 československou ekonomiku také velmi negativně ovlivnila rychlá výstavba armády. Právě na Československo byly kladeny v této oblasti nejvyšší nároky, neboť náš obranný průmysl byl již v minulosti velmi vyspělý. Vysoké nároky na výstavbu armády znamenaly odklon od jiných odvětví. V důsledku militarizace se Československo stalo v podstatě strojírenskou velmocí. Převažovalo zejména strojírenství těžké a zbrojní odvětví.

Poměrně brzy bylo také zlikvidováno soukromé vlastnictví a živnostníci, soukromý sektor v zemědělství byl nahrazen kolektivními závody.

Přestože mělo Československo dobré předpoklady k přechodu v moderní průmyslovou společnost, Sovětský svaz a RVHP jeho vývoj zastavily. Vynucená

⁵³ Kalvoda, J.: Role Československa v sovětské strategii, str. 261.

⁵⁴ Tamtéž. Str. 261.

⁵⁵ Kaplan, K.: Československo v letech 1948 – 1953. 2. část, str. 101.

⁵⁶ Tamtéž. Str. 101.

přestavba ekonomiky se odehrála v příliš krátké době, což ještě znásobilo negativní důsledky.

Na počátku roku 1953 vyvrcholila krize sovětského režimu způsobená úmrtím Stalina. Ekonomika sovětského bloku byla v katastrofálním stavu z důvodu upřednostňování zbrojního průmyslu a rušení zemědělství a spotřebních odvětví. Moskva konečně upustila od idey socialismu v celé Evropě a připustila některé chyby v zahraniční politice. Začalo se také s omezováním zbrojení ve všech státech RVHP. Tyto změny, ke kterým začalo v RVHP docházet, přijala československá vláda s nadšením. Dokonce se odhodlala i k první kritice.

Podmínky v RVHP se tedy nakonec pomalu začaly měnit. Na návrh československých představitelů se přecházelo od zahraničního obchodu, pouhé výměny zboží, ke koordinaci hospodářských plánů členských zemí. Slábl také vliv méně hospodářsky vyspělých států na vedení organizace. Československá ekonomika však na tyto změny nebyla připravena.

„Změny v RVHP odstraňovaly pouze projevy krize z let 1953 – 1956 a reflektovaly jen některé příčiny této krize. Vůbec se nedotkly nebo jen okrajově zasáhly základní, dlouhodobé příčiny nízké efektivity administrativně řízených ekonomik, vězící hluboko v modelu socialistického či sovětského ekonomického systému členských zemí a v jejich ekonomické politice.“⁵⁷

Československo nadále mělo plnit svoji roli strojírenské velmoci, navíc se stylizovalo do pozice státu, který má jako první z RVHP dostihnout a předstihnout západní kapitalistické státy. Mělo být vítězem v souboji dvou systémů. Avšak tento cíl nebyl moc reálný, protože v porovnání se západními státy byla československá výroba neefektivní, produktivita práce nízká a navíc ČSR zaostávala i po technické stránce.

Brzy bylo jasné, že obě tyto role Československo bez přestavby ekonomické struktury plnit nemůže. Sen o předstihnutí západních zemí se pomalu rozplýval. Z řad členů RVHP vyrůstala Československu konkurence. Po zrušení sofijských ustanovení navíc poklesl zájem o československé stroje a zařízení a neexistoval druh zboží, kterým by Československo proniklo na západní trhy. Jeho význam v rámci průmyslově vyspělých států i v RVHP tedy postupně klesal.

⁵⁷ Kaplan, K.: Československo v RVHP 1949-1956, str. 205.

4.6 *Problém Jugoslávie*

V době, kdy Stalin více či méně důrazně dosazoval ve svých satelitech komunisty do čela států a kdy musel řešit nepříznivé vztahy se Západem, narazil v Jugoslávii na odpor.

Komunistické strany jednotlivých států byly totiž rozděleny na dva tábory. Děly se jednak z hlediska mezinárodně-politického, jednak uvnitř v rámci strany jednoho státu.

Jedni zastávali postoj co nejtěsnější spolupráce se Sovětským svazem a byli vůči Moskvě extrémně loajální. Druzí naopak stavěli nade všechno svoji vlast a vlivu Moskvy tolik nepodléhali.

Nejvýraznějším představitelem druhého proudu se stal jugoslávský vůdce maršál Tito. Stalin v něm spatřoval hrozbu, neboť se obával, že Tito se bude snažit vytvořit vedle Moskvy druhé komunistické centrum, které by ovládalo státy na Balkáně. Titova výhoda oproti Stalinovi spočívala také v tom, že za války stál v čele komunistického odboje, kterému se podařilo porazit nacisty ještě před příchodem Rudé armády, jeho pozice v čele státu tedy byla silně ukotvena a pro Stalina nebylo tak snadné jej ovládnout jako komunistické předáky v jiných zemích.

Přesto těsně po válce měla Jugoslávie Stalinovy sympatie, ten příznivě hodnotil, že Tito si moc vydobyl sám bez přispění Rudé armády. Na Jugoslávii pohlížel jako na sovětského spojence číslo jedna a prezentoval ji jako model pro ostatní státy. Počáteční projugoslávské nadšení ho však brzy opouštělo, protože Tito se jen málo přizpůsoboval jeho strategii, ze které měl profitovat především Sovětský svaz.

Napětí v jugoslávsko-sovětských vztazích vyvrcholilo v roce 1947, když Tito usiloval o vytvoření silného balkánského společenství a vyjádřil se, že otázka vytvoření federace s Bulharskem je jen pouhou formalitou. Navíc chtěl k Jugoslávii připojit celou Albánii, čemuž však zabránila sovětská podpora Titových odpůrců. „*Tito navíc podporoval světové revoluční hnutí a Stalin měl strach, že by mohl převzít ideologické vedení komunistického světa a jeho samotného odsunout až na druhou kolej.*“⁵⁸

Vinu na blížícím se konfliktu však nesl i Sovětský svaz. Jugoslávci se cítili díky zásluze na porážce nacismu výjimeční, a proto je pokořovalo, když je Stalin stavěl na roveň např. Bulharům. Stalin se navíc snažil ovládnout jugoslávský státní aparát, což

⁵⁸ Wegs, J. R., Ladrech, R.: Cit. dílo. Str. 49.

ještě více zvyšovalo napětí, protože Jugoslávie se Moskvě nechtěla mocensky podřídit, i když v SSSR viděla svůj jediný vzor.

Stalin se snažil udržet nad Jugoslávií kontrolu, proto když bylo v září 1947 založeno Informbyro, měly jeho vrcholné orgány sídlit v Bělehradě, aby tak Stalin mohl Tita zastrašovat a zároveň podkopávat jeho postavení v jugoslávské komunistické straně.

Stalin usiloval o svržení Titovy vlády, a tak Informbyro vyzvalo členy jugoslávské komunistické strany, aby stávající vedení nahradili komunisty poslušnými Moskvě. Tito byl obviňován zejména z toho, že neakceptuje zemědělská a hospodářská nařízení Moskvě.

*„Stalin, který se ještě nedávno holedbal, že stačí kývnout prstem, aby Tito padl, stanul tváří v tvář první poválečné porážce.“*⁵⁹ Jugoslávští komunisté se totiž cítili kritikou Moskvě dotčeni a za Tita se postavili. Kritiku odmítli jako nepodloženou a nespravedlivou a jako důkaz toho začali v následujících měsících s totálním znárodňováním a masovou kolektivizací. Zastánci postoje Informbyra byli zbaveni svých funkcí, vyloučeni ze strany a zatčeni.

Stalin byl rozrušen, ale válečného konfliktu s Jugoslávií se obával. Sovětský svaz na něj stejně ani tak brzy po válce nebyl připraven, a jak se ukázalo, odpor v Jugoslávii by byl tuhý a střetnutí by se mohlo protáhnout.

Trestem pro Jugoslávii mělo být nakonec její vyloučení z řad Informbyra v roce 1948. O rok později nebyla přizvána ke vstupu do RVHP. Stalin doufal, že odtržení od sovětské ekonomiky bude pro Jugoslávii znamenat hospodářskou katastrofu. Ostatní satelitní státy s ní postupně začaly rozvazovat smlouvy a veřejně Jugoslávii odsoudily.

Tito se však nenechal zaskočit a obnovil obchodní styky se Západem. Nastalou hospodářskou krizi mu pomohla překonat půjčka od USA, přesto však vyloučení z Informbyra a RVHP mělo pro Jugoslávii vážné následky.

Ani tato situace ale Tita nepřiměla, aby proti Západu přestal aktivně vystupovat, nadále zaujímal nepřátelský postoj vůči USA. *„Jugoslávci byli natolik marxisté, že se nemohli ztotožnit se Západem ani se na něj bezvýhradně spolehnout, přesto se však zároveň nemohli vrátit do náruče sovětského bloku. Proto museli změnit své postupy*

⁵⁹ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Cit. dílo. Str. 219.

*tak, aby mohli přesvědčit všechny kritiky, že jsou ideologicky pravověrnější než samotný Sovětský svaz.*⁶⁰

V Jugoslávii se nakonec vytvořil ojedinělý model ekonomiky (socialisticky tržní ekonomika), který se stal vzorem pro mnoho rozvojových států, a který ukázal, že k socialismu nevede jen jedna jediná cesta.

4.7 Korejská válka

Místem střetu dvou supervelmocí se stala i oblast Dálného východu, konkrétně Korea, i když pro Spojené státy ani pro Sovětský svaz nebyla tato část světa nikdy prioritní strategickou oblastí.

Původ ozbrojeného konfliktu lze hledat v touze Severokorejců po sjednocení poloostrova za pomoci síly. Korea totiž byla během druhé světové války ovládaná Japonci. Po vítězství ve válce se Spojenci dohodli na dočasném rozdělení Korejského poloostrova podél 38. rovnoběžky. Cílem byla kapitulace japonských jednotek. USA i SSSR vyhlášovaly, že jejich cílem je vytvořit sjednocený a nezávislý stát.

Poloostrov byl rozdělen na Severní a Jižní Koreu. Jižní, lidnatější část s centrem v Soulu se přikláněla k Západu, v jejím čele stál diktátorský Li Syn Man, průmyslovější severní oblast s hlavním městem Pchjongjang usilovala o připojení k sovětskému bloku. Kim Ir-sen zde nastolil lidově-demokratický režim. Studená válka tak z původně dočasné linie vytvořila ostrou hranici a rozdělila poloostrov na dva znepřátelené státy, které si oba nárokovaly kontrolu nad celým územím. *„Konflikty studené války se replikovaly i zde. Oba režimy se vzájemně obviňovaly z rozdělení poloostrova a oba vůdcové vyhlášovali, že ho znovusjednotí, a to jakýmkoliv prostředky.*⁶¹

Vypuknutí války bylo nakonec výsledkem snah severokorejského vůdce Kim Ir-sena, který se obrátil se svými plány na Stalina a čínského vůdce Mao Ce-tunga. Všichni byli přesvědčeni, že v Jižní Koreji budou mít obrovskou podporu místních komunistů, a že Spojené státy nebudou do jejich akce zasahovat, protože s Jižní Koreou nemají ani formální spojeneckou smlouvu, natož aby podporovaly nedemokratického Li Syn Mana.

⁶⁰ Wegs, J. R., Ladrech, R.: Cit. dílo. Str. 52.

⁶¹ Litera, B.: Cit. dílo. Str. 40.

V těchto předpokladech se však Stalin a jeho společníci zmýlili. Spojené státy si uvědomily, že jsou touto severokorejskou agresí podrobny zkoušce rozhodnosti ze strany Východu. „*Truman zasadil Koreu do mezinárodních souvislostí. Zdůrazňoval, že je rozhodnut nepřipustit opakování appeasementu, usmiřování agresora, které by mohlo vést až ke třetí světové válce. Obrana Jižní Koreje byla nyní považována za životně důležitou pro americkou národní bezpečnost.*“⁶²

Severní Korea zahájila útok 25. června 1950 a rychle postupovala směrem na jih. Odpovědí Západu bylo svolání Rady bezpečnosti OSN⁶³, která vyzvala členské státy na pomoc Jižní Koreji. Byla to jedna z prvních akcí OSN, pod její záštitou vyslalo do Koreje svoje vojsko šestnáct členských států. Největší odpovědnost však ležela na USA, jejíž armáda byla zdaleka nejpočetnější.

Ozbrojené síly OSN vedl v Koreji americký generál Douglas MacArthur, jehož cílem nebylo pouze odvrátit severokorejskou agresi, ale nepřítel zničit a zemi sjednotit.

Zvrat ve válce nastal v září 1950, kdy se jednotky OSN vylodily na nehostinném západním pobřeží poloostrova, kde by protiútok nikdo nečekal. Akce byla riskantní, ale zdařila se a severokorejské jednotky byly postupně vytlačovány za 38. rovnoběžku.

Do konfliktu byla zatažena i Čína. Ta varovala, že pokud jednotky OSN vstoupí na území KLDK, bude intervenovat. V říjnu 1950 se tak čínské jednotky připojily k severokorejské armádě, a dokonce se jim podařilo zatlačit síly OSN hluboko na jih pod 38. rovnoběžku.

Fronta se stabilizovala až na jaře 1951, do té doby docházelo ke střídavým pohybům armád na jih, na sever a opět na jih.

Válka se dostala do slepé uličky, jednotky OSN se držely na 38. rovnoběžce a válka se stávala velmi nákladnou, navíc proti ní sílil odpor americké veřejnosti.

O uzavření míru se začalo jednat v červenci 1951. Jednání však provázelo množství potíží, takže nakonec trvalo dva roky. Uzavření míru stála v cestě otázka severokorejských válečných zajatců, kteří se odmítali vrátit do své země. KLDK (Korejská lidově demokratická republika) požadovala jejich násilné vrácení, což ovšem

⁶² Litera, B.: Cit. dílo. Str. 41.

⁶³ OSN – Organizace spojených národů: byla založena 24. října 1945 v San Francisku (USA) na základě přijetí Charty OSN 50 státy včetně tehdejší ČSR. Nahradila Společnost národů, která jako garant kolektivní bezpečnosti a mírového řešení konfliktů neobstála. Cílem OSN je zachování mezinárodního míru a bezpečnosti a zajištění mezinárodní spolupráce. Výkonným orgánem je Rada bezpečnosti OSN, jíž přísluší základní odpovědnost za udržení mezinárodního míru a bezpečnosti. V době studené války fungovala především jako neutrální půda pro setkávání obou velmocí.

vedení jednotek OSN odmítalo. Nechtělo opakovat stejnou chybu z 2. světové války v případě sovětských zajatců, kteří byli po návratu do SSSR vystaveni represím.

K obratu v mírových jednáních dochází po smrti Stalina a po nástupu nového amerického prezidenta Dwighta Eisenhowera, který pohrozil použitím atomových zbraní a rozšířením války mimo Korejský poloostrov.

Válka byla ukončena 27. července 1953 v Pchanmundžonu a poloostrov zůstal nadále rozdělen. Byla však zastavena komunistická expanze v Asii.

„Korejská válka byla důležitou etapou ve vývoji studené války. Ukázalo se, že velmocenské soupeření může lehce přerůst v otevřený konflikt. Zároveň se také ukázalo, že ani jedna z velmocí nemá zájem na přímém vzájemném střetnutí s ohledem na ničivost jaderných zbraní, jimiž obě strany disponovaly, i na ekonomickou náročnost takového konfliktu.“⁶⁴

4.8 Vznik Varšavské smlouvy

Varšavská smlouva byla odpovědí na opětovné vyzbrojování Německa. Posledním impulsem k jejímu vzniku bylo začlenění ozbrojených sil SRN do NATO.

„Vojenská organizace východní Evropy se paradoxně završila teprve roku 1955, ve chvíli, kdy se SSSR vydával na důvěryhodnou cestu mírového soužití.“⁶⁵

Smlouva byla podepsána 14. května 1955 Albánií, Bulharskem, Československem, Maďarskem, NDR, Polskem, Rumunskem a SSSR ve Varšavě.

Cílem Varšavské smlouvy bylo upevnit pozici východního bloku ve světě. Pravděpodobně však také měla být prostředkem upevnění kontroly Sovětského svazu nad jeho satelity.

Deklarativně byla cílem Varšavské smlouvy koordinace politiky a vytvoření systému kolektivní bezpečnosti v Evropě, respektive spolupráce ve vojenské oblasti při společné obraně socialismu, suverenity a nezávislosti; ve skutečnosti byla, jak už bylo řečeno, především mocenským nástrojem SSSR, zajišťujícím jeho hegemonii ve východoevropském prostoru, jako protipól Severoatlantického paktu řízeného USA.

Varšavská smlouva posílila vnitřní soudržnost armád východní Evropy tím, že je podřídila velení sovětských generálů, kteří definovali společnou strategii bloku,

⁶⁴ Plechanovová, B.; Fidler, J.: Cit. dílo. Str. 70.

⁶⁵ Dějiny 20. století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění, str. 383.

především v jaderné oblasti. Velení sídlilo v Moskvě a v jeho čele stáli pouze sovětsí vojenští představitelé.

Smlouva byla uzavřena na 20 let s automatickým prodloužením o 10 let pro státy, které ji rok před uplynutím lhůty nevypoví. Albánie se přestala zúčastňovat činnosti Varšavské smlouvy v roce 1962 a 13. září 1968 ji na protest proti intervenci armád pěti členských zemí do Československa vypověděla.

Kromě zajištění vnější bezpečnosti pro východní Evropu Varšavská smlouva zahrnovala i starost o vnitřní stabilitu a neváhala vojensky vystoupit proti jakýmkoli destabilizačním pokusům. Roku 1956 zakázala Maďarsku vystoupit z paktu a roku 1968 armády Varšavské smlouvy vstoupily na území Československa s úmyslem potlačit „pražské jaro“.

Varšavská smlouva zanikla až s rozpadem sovětského bloku v 90. letech 20. století.

5. OBDOBÍ DESTALINIZACE – NOVÁ PODOBA STUDENÉ VÁLKY

5.1 Změny v poměru Východu a Západu

K obratu ve vývoji studené války dochází v 50. letech. Počátkem roku 1953 se totiž na vedoucích pozicích obou bloků vystřídali vládnoucí činitelé. V lednu se stal novým americkým prezidentem D. Eisenhower a v březnu zemřel Stalin.

K Eisenhowerovu vítězství jistě přispěl jeho odmítavý postoj ke korejské válce a Trumanova neschopnost válku ukončit. Eisenhower odmítl i neoizolacionistickou politiku, kterou opět začali propagovat republikáni, a odsoudil téměř všechny dosavadní zahraničněpolitické akce USA včetně Trumanovy doktríny, Marshallova plánu, Severoatlantického paktu a korejské války. Podle něj bylo masivní konvenční zbrojení nebezpečné pro americkou společnost a příliš zatěžovalo státní rozpočet.

Eisenhower východisko spatřoval v zaměření na jaderné zbraně a odstrašování. Odmítal nákladné zahraniční intervence a snížil vojenský rozpočet, přesto si však Spojené státy měly zachovat vojenskou sílu a být schopny odpovídající odpovědi na případný útok.

Ve vztahu k Sovětskému svazu byl vždy ochoten snížit napětí, i když si byl vědom toho, že rozdíly mezi oběma bloky jsou příliš hluboké, takže ke skutečnému uvolnění dospět nelze.

Eisenhowerova vojenská politika založená na jaderných zbraních však znepokojovala Evropu. Znamenalo to totiž, že v případě konfliktu se sovětským blokem by se válka pravděpodobně odehrávala na evropském kontinentu. Dalším rizikem bylo ochota USA vstupovat do konfliktů v méně významných oblastech třetího světa. Až doposud měly na jaderné zbraně v rámci Západu monopol pouze USA, také pouze ony rozhodovaly o jejich použití. Všechny tyto okolnosti nakonec vedly v západní Evropě k budování vlastního jaderného potenciálu.

Ovšem toto omezování vůdčí pozice v otázce společné obrany a jejího plánování se nelíbilo Spojeným státům, které praktikovaly politiku odradit evropské spojence od výroby nezávislých jaderných zbraní.

Po Stalinově smrti roku 1953 se sovětský blok nacházel ve své první a komplexní krizi. Nikdo z jeho spolupracovníků neměl dostatečnou podporu, aby mohl

sám převzít moc. Nejlepší předpoklady pro zaujetí Stalinova místa měl šéf tajné policie Lavrentij Pavlovič Beria, Stalinův osobní přítel a vykonavatel jeho čistek ve 30. letech. Za podíl na jeho zločinech i za zločiny vlastní však byl odsouzen k smrti a popraven.

Stalinův despotismus autoritu strany vážně poškodil, proto se nyní začaly objevovat snahy o zavedení kolektivního vedení. Komunistická strana nakonec opět nabyla statutu vrcholného rozhodovacího orgánu.⁶⁶ Po krátkém období, kdy stál v čele vlády Georgij Malenkov, získal dominantní postavení Nikita Chruščov.

Malenkov a Chruščov soupeřili v oblasti prosazování ekonomické politiky. Chruščov prosazoval zvýšení osevních ploch v jihovýchodním Rusku, na západě Sibíře a na severu Kazachstánu a mechanizaci zemědělství. Malenkov měl v úmyslu stimulovat lehký průmysl, který by podpořila i orientace části těžkého průmyslu na výrobu spotřebního zboží, což by přispělo ke zlepšení životní úrovně obyvatel.

I když Chruščovův program nakonec ztroskotal, stal se nástrojem, kterým Malenkova porazil. Chruščov si uvědomoval, že již není možné pokračovat ve stalinistické politice. „Vzhledem k tomu, že stalinistický teror ničil jak morálku, tak iniciativu a aktivitu lidí, měl vnitropolitickou stabilitu zajistit větší důraz na materiální podněty, na zlepšení životních podmínek.“⁶⁷ Chruščovova politika ve snaze upevnit hegemonii sovětského bloku vedla k uvolnění poměrů. To bylo nutné, aby se zabránilo masovému odporu veřejnosti proti režimu. Po jeho nástupu do funkce tedy došlo k pokusu o reformu zemědělství, zvýšila se výroba spotřebního zboží a snížil se počet vojáků v armádě.

Co se týče sovětské zahraniční politiky, ta se nezměnila. Nadále platilo: „...ekonomicky a vojensky posilovat Sovětský svaz, konsolidovat pod jeho patronací blok satelitních států, minimalizovat hrozby sovětské bezpečnosti.“⁶⁸ Chruščov však razil novou taktiku a diplomatický styl. Snažil se překonat izolaci Sovětského svazu, do které jej přivedl Stalin a dosáhnout nadřazenosti nad Západem. Ve vztahu k satelitním státům uplatňoval liberálnější politiku, ukončil roztržku s Jugoslávií, konfrontační politiku vůči Západu nahradil politikou tzv. mírového soužití. Cílem se stalo dosažení sovětských požadavků, avšak mírovou cestou.

⁶⁶ Řízením KSSS (Komunistická strana Sovětského svazu) bylo pověřeno 13 členů, kteří tvořili tzv. Politbyro.

⁶⁷ Litera, B.: Cit. dílo. Str. 47.

⁶⁸ Tamtéž. Str. 47.

Chruščov byl ochotný vyjednávat se Západem, a tak za jeho vedení došlo k výraznému, i když dočasnému, zlepšení vztahů mezi oběma bloky a mezinárodní situace se stabilizovala.

5.2 XX. sjezd KSSS a jeho ohlas

XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) byl prvním sjezdem po Stalinově smrti, takže se předpokládalo, že zde bude navržena budoucí linie Sovětského svazu. Výsledky sjezdu byly překvapivé i bez ohledu na to, jaký otřes způsobil projev N. Chruščova.

Sjezd proběhl ve dnech 14. – 25. února 1956 a jako hosté se ho zúčastnili i delegáti z 55 zemí světa. Sjezd byl zahájen zprávou o činnosti SSSR. Ozvaly se v ní první antistalinistické tóny, Chruščov v ní zdůraznil nutnost mírového soužití, a tím se distancoval od teze o nevyhnutelnosti války mezi silami kapitalismu a socialismu, kterou Stalin zastával až do svých posledních dnů. Dále Chruščov akceptoval různost cest k socialismu s výslovným uvedením jugoslávské cesty.

Na sjezdu byl také formulován tehdy poněkud nerealistický úkol dosáhnout a předstihnout kapitalistické země. Tento nový sovětský přístup byl ovlivněn řadou faktorů. Především snahou překonat izolaci SSSR, navázat obchodní styky se Západem a nákupem technologií překonat sovětskou zaostalost.

Senzací sjezdu se však stal Chruščovův projev, který přednesl mimo oficiální program po půlnoci z 24. na 25. února. „*Co přesně řekl, nevíme, protože text, jak jej známe, byl ex post korigován sekretariátem a v této podobě jako přísně tajný rozeslán 5. března stranickým organizacím.*“⁶⁹

Ve svém referátu nazvaném „O kultu osobnosti a jeho důsledcích“ nastínil Chruščov obraz Stalinovy vlády, analyzoval vztahy mezi Vladimírem Iljičem Leninem a Stalinem a uvedl, že Lenin varoval před Stalinovou touhou po moci a před jeho nevypočitatelností, předložil bilanci Stalinových čistek, zabýval se kultem Stalinovy osobnosti, kritizoval jeho postup při napadení Německem za 2. světové války, zmínil se i o Stalinově krutosti, s níž vysídloval, a tím z větší části likvidoval celé národy -

⁶⁹ Durman, K.: Popely ještě žhavé. Velká politika 1938-1991. Díl 1. Světová válka a nukleární mír 1938-1964. 1. vydání. Praha: Karolinum, 2004. Str. 445.

Kalmyky, Čečeny, Inguše, povolžské Němce. Přitom se však Chruščov pečlivě snažil, aby kritice byl podroben pouze Stalin, a nikoliv celý sovětský systém.

Chruščov měl k podobné kritice několik důvodů. Chtěl přesvědčit stranu, o kterou se opíral, že již nedojde k podobným represím a způsobu vlády jako za Stalina. Další motivací byla snaha odstranit obavy a strach veřejnosti, a tím si uvolnit cestu pro sebe. „*On sám chtěl získat moc, chtěl ji však současně používat jako osvícený diktátor.*“⁷⁰

Karel Durman o Chruščovově projevu smýšlí takto: „*Málokdo pochybuje o Chruščovových hlavních úmyslech. Obviněním Stalina chtěl sebe i kádry zbavit špatného svědomí a zároveň kompromitovat soupeře v předsednictvu, aby je mohl odstranit. Proto byl i jeho výklad jednostranný a často nepravdivý.*“⁷¹

Tento tajný projev se však brzy dostal do celého světa. Ortodoxní komunisté viděli v Chruščovovi takřka zločince, který degradoval Stalina na psychicky nemocného tyrana. Na druhé straně lidé vracející se díky destalinizaci z gulagů žádali radikální nápravu.

Další krok na cestě k odmytologizování Stalinovy osoby byl učiněn, když byly odvolány oslavy k třetímu výročí Stalinova úmrtí. Toto rozhodnutí však vyvolalo protesty ve Stalinově vlasti Gruzii, které vedly k mohutným srážkám se státní mocí. Chruščov také nedokázal prosadit svůj záměr, aby bylo z Leninova mauzolea na Rudém náměstí odstraněno Stalinovo tělo.

Na základě projevu vznikaly v Sovětském svazu a v některých zemích sovětského bloku tendence, které si vynucovaly demokratizaci politického systému.

Proběhla první vlna destalinizace, která trvala až do léta 1956. Byl kladen důraz na rehabilitaci a v dubnu 1956 bylo rozpuštěno Informbyro.

Destalinizaci však ukončily události v Polsku a Maďarsku, kde se nejdramatičtěji projevil důsledek sjezdu KSSS. Chruščovova podpora omezeného liberalismu zde vyústila ve vlnu reformních hnutí. Chruščov však byl odhodlán zabránit odpadnutí jakékoliv země sovětského bloku. „*Bylo jasné, že bez ohledu na slova*

⁷⁰ Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Cit. dílo. Str. 305.

⁷¹ Durman, K.: Cit. dílo. Str. 445.

pronesená na XX. sjezdu zůstává plně v platnosti praxe omezené suverenity zemí sovětského bloku, uplatňovaná od jejího vzniku.“⁷²

5.3 Vznik EHS

Jak již bylo výše nastíněno, pokus o vytvoření Evropského obranného společenství ztroskotal. Tato skutečnost však naštěstí nezastavila proces evropské integrace. Evidentní byly úspěchy ESUO (Evropské společenství uhlí a oceli), které přispělo k oživení obchodu, a tak se stále více a více aktivizovaly síly usilující o další rozvoj evropské integrace.

Poté co v průběhu padesátých let začal klesat význam uhlí a oceli, se ukázalo, že nejhodnějším sektorem k řízení prostřednictvím nadnárodního centra je oblast jaderné energetiky. Prohloubena měla být i integrace v sektoru dopravy a zemědělství.

S těmito návrhy přišly země Beneluxu. V červnu 1955 se sešli představitelé členských zemí ESUO na konferenci v Messině a odsouhlasili vznik dvou organizací – jedné pro společný trh a druhé pro atomovou energii.

Výsledkem nakonec bylo Evropské hospodářské společenství (EHS) a Evropské společenství pro atomovou energii (Euratom), vypracováním těchto smluv byl pověřen belgický ministr zahraničí P.-H. Spaak a podepsány byly 25. března 1957 v Římě šesti státy: Belgií, Francií, Itálií, Lucemburskem, Nizozemskem a SRN, v platnost vstoupily 1. ledna 1958. Podle místa svého podpisu se tyto smlouvy také označují jako Římské smlouvy, předpokládaly postupné odbourání celních bariér do roku 1967 a rozvoj ekonomického celku, který by byl schopný konkurovat Spojeným státům.

„Smlouvy o Evropském hospodářském společenství a Evropském společenství pro atomovou energii je třeba chápat jako kompaktní celek, jako výsledek politických jednání a harmonizace národních zájmů signatářských států, ačkoli po věcné stránce se jedná o nesymetrické řešení dvou různých oblastí spolupráce.“⁷³

M. Had a L. Urban⁷⁴ shrnuli hlavní cíle a zásady EHS takto:

- vytvoření celní unie odstraněním celních poplatků
- zrušení překážek volného pohybu osob, služeb a kapitálu mezi členskými zeměmi

⁷² Vykoukal, J., Litera, B., Tejchman, M.: Cit. dílo. Str. 306.

⁷³ Plechanovová, B.; Fidler, J.: Cit. dílo. Str. 115.

⁷⁴ Had, M., Urban, L.: Cit. dílo. Str. 17.

- zavedení společných politik v oblasti zemědělství, zahraničního obchodu a dopravy
- koordinace hospodářské politiky
- postupné sblížení zákonodárství členských zemí k zajištění řádného fungování společného trhu.

Až do roku 1965 tak vedle sebe existovala tři společenství (ESUO, EHS a Euratom), která měla své vlastní instituce.

Vrcholnými orgány EHS byla Rada ministrů – mezivládní instituce, která měla hájit zájmy každého členského státu, Komise hájící nadnárodní zájmy, Soudní dvůr a Shromáždění neboli Evropský parlament složený ze zástupců národních parlamentů.

Euratom pak vznikl jako nadnárodní organizace pro mírové využití jaderné energie. Právě o tuto organizaci od počátku projevovala největší zájem Francii, jejím prostřednictvím totiž mohla dohlížet na jaderný výzkum v SRN a kontrolovat, zda je skutečně využíván jen pro mírové účely. Orgány Euratomu tedy měly právo kontrolovat dodávky štěpných materiálů, které nebyly určeny pro vojenské účely, aby se zabránilo jejich zneužití pro jiné účely, než pro jaké byly objednány.

Naděje a cíle vkládané do všech integračních organizací se v podstatě dařilo uskutečňovat. Evropská společenství byla nejdůležitějšími ekonomickými strukturami v Evropě. Dokonce jeden z hlavních cílů, tedy vytvoření celní unie, byl splněn s předstihem již v roce 1968.

Brzy měly zájem o členství v nich i další státy. Kromě jiných i Velká Británie, která byla původně hlavním členem Evropského sdružení volného obchodu (ESVO). Pod vlivem úspěchu EHS a nově i myšlenky politické integrace poznala, že by se sama vyřadila z integračního procesu a možnosti jej ovlivňovat, a tak Británie podala v roce 1961 žádost o členství; k politické integraci, které se obávala, že by z ní byla vyřazena, však tehdy nedošlo.

V padesátých letech tedy byla Evropa rozdělena do tří ekonomických oblastí: EHS a ESVO v rámci západního bloku a RVHP jako organizaci Východu.

5.4 Politika zmírňování napětí – její krize (Berlín, Kuba)

Koncem 50. a začátkem 60. let se poměr sil Východu a Západu stabilizoval. Bloky si vzájemně nezasahovaly do svých záležitostí, to by jinak znamenalo hrozbu

velmocenského konfliktu. Sovětský svaz se smířil s integrací SRN do západních organizací, které pak také nezasahovaly do sovětských záležitostí ve východní Evropě.

Chruščov si postupně navzdory svým odpůrcům prosadil politiku mírového soužití a opustil Stalinovu tezi o nevyhnutelnosti konfliktu mezi socialismem a kapitalismem.

Sovětský svaz si byl vědom relativní stabilizace Evropy a případný konflikt se mu jevil jako nereálný. Svoji pozornost proto obrátil ke koloniálnímu světu a jeho osvobozujícím tendencím. SSSR až do svého zániku tehdy nastoupil cestu podpůrce koloniálně-osvobozeneckých hnutí. V těchto zemích totiž viděl přirozené spojence socialismu.

Uspokojivý vývoj vztahů mezi velmocemi však neznamenal, že v jeho průběhu nedošlo k několika krizím. Chruščov se i nadále pokoušel o dílčí zisky. Jedním z nich mělo být i to, co se nepodařilo samotnému Stalinovi, tedy ovládnutí Berlína a vypuzení západních mocností z této enklávy ve Východním Německu.

Druhá berlínská krize:

Západní Berlín byl Moskvě trnem v oku, představoval zónu blahobytu uvnitř relativně chudé NDR a stal se místem, kterým utíkaly statisíce mladých a kvalifikovaných východních Němců na Západ. To mělo negativní důsledky pro slabou východoněmeckou ekonomiku.

Chruščov tím sledoval nejen zastavení odlivu obyvatelstva z NDR, ale doufal i v možnost uzavření mírové smlouvy mezi oběma německými státy, čímž by v podstatě vymanil SRN ze západních struktur.

Druhá berlínská krize byla zahájena v listopadu 1958, kdy Chruščov požadoval do šesti měsíců stažení západních ozbrojených sil ze západního Berlína. Pokud by se tak nestalo, hodlal uzavřít separátní mírovou smlouvu s NDR a předat jí veškerou kontrolu nad Východním Berlínem i přístupovými cestami. Tak by musely západní mocnosti vyjednávat s východoněmeckou vládou.

Západ se ocitl ve složité situaci. Postoupení Západního Berlína by zpochybnilo důvěryhodnost USA a záruky, které daly svým spojencům. Vytvoření nového leteckého mostu s ohledem na růst potřeb obyvatel města bylo z technických důvodů také odmítnuto. USA tak projevíly ochotu ke kompromisu, nechtěly se však vzdát svých jednotek v Berlíně.

Na konferenci v únoru 1959 Chruščov prodloužil šestiměsíční ultimátum a další řešení otázky Berlína bylo odloženo na konferenci, která se měla konat v Paříži v květnu roku 1960.

Chruščov však k jednáním na tomto summitu nepřistoupil. Krátce před jeho zahájením bylo totiž nad Sovětským svazem sestřeleno americké špionážní letadlo a Chruščov toho využil jako záminky nepokračovat v jednáních.

O rok později se konala Chruščovova schůzka s novým americkým prezidentem J. F. Kennedym, schůzka však skončila vyhrocenými stanovisky a žádnou dohodou. O několik týdnů později nechal Kennedy posílit armádu; mělo to být pro Chruščova varování. Ten pochopil a situaci dále nevyhrocoval. S jeho souhlasem východoněmecké úřady vystavěly v noci z 12. na 13. srpna 1961 okolo Západního Berlína dvojitou betonovou zeď. Západní teritorium však nebylo nijak narušeno. Představitelé obou velmocí tímto činem považovali berlínskou krizi za uzavřenou a berlínská se zeď se tak stala symbolem studené války.

„Okamžikem postavení betonového valu Moskva ukončila hrátky s německou otázkou, akceptovala existenci dvou německých států i rozděleného Berlína. Napříště už usilovala pouze o upevnění mezinárodního postavení NDR.“⁷⁵

Kubánská raketová krize:

Po relativní stabilizaci situace v Berlíně se postoje Východu a Západu začaly opět brzy vyhrocovat. Důvodem ke krizi bylo Chruščovovo rozhodnutí o instalaci raket středního doletu na Kubě, které mohly ohrožovat americké území.

Kubu tehdy vedl Fidel Castro, který převzal moc po diktátorském Fulgenciu Batistovi. Spojené státy tak do Castra vkládaly naděje na ovlivnění politického systému. Ten však začal se zestátnováním podniků a rozsáhlou zemědělskou reformou a kubánský a americký trh se uzavřel. Těchto zostřených kubánsko-amerických vztahů využil Sovětský svaz, který s Castrem uzavřel obchodní smlouvu, dodával mu zbraně a vyslal tam i své vojenské poradce. Kuba se tak jednoznačně přiklonila k Sovětskému svazu.

⁷⁵ Nálevka, V.: Cit. dílo. Str. 119.

Prezident Eisenhower usiloval o svržení kubánského diktátora, uvažovalo se dokonce i o jeho vraždě; po výměně prezidentů problém Kuby zdědil Kennedy, který pokračoval v linii nastolené jeho předchůdcem.

Zesílil tlak na Kubu přerušáním diplomatických styků a hospodářskou bloádou, to však mělo za následek jen utužení vztahu Castra k SSSR. „*Koncem roku 1961 se tak dovršil přerod nacionalisty a liberálního radikála v přesvědčeného stoupence marxismu-leninismu.*“⁷⁶

Tyto vztahy obou zemí se ještě upevnily smlouvou o vojenské pomoci z června 1962, která zahrnovala již zmíněné umístění raket středního doletu na Kubě.

V polovině října roku 1962 se americké průzkumné letadlo vrátilo ze své mise s fotografiemi, které způsobily pozdvižení. Odhalilo totiž na Kubě sovětské rakety s jadernou hlavicí. „*Nebylo celkem pochyb, že Chruščov chtěl tímto riskantním manévrem dosáhnout triumfu, který mu před rokem unikl v Západním Berlíně, kde Západ udržel status quo.*“⁷⁷

Chruščov si tím kompenzoval americký předstih v jaderných zbraních. Díky předsunuté pozici na Kubě totiž mohl ohrožovat USA i s raketami středního doletu.

Po promyšlení několika alternativ, jako invaze na ostrov nebo letecké bombardování raketových základen, zvolil prezident Kennedy řešení, které mu mělo umožnit kontrolu nad situací a Chruščovovi poskytovalo ústup bez úplné ztráty tváře.

Kennedy uvalil na Kubu námořní bloádu. Kontrolovány byly všechny lodě plující na ostrov a ty s vojenským materiálem byly zadrženy. Zároveň prezident žádal odstranění raket z Kuby. Chruščov nejprve jejich přítomnost popíral, ale po několika dnech v dopise zaslaném Kennedymu 27. října 1962 byl ochotný přistoupit ke kompromisu. Pod podmínkou, že USA nepodniknou útok na Kubu a odvolají bloádu, hodlal stáhnout rakety z Kuby. Později ještě připojil požadavek odstranění amerických raket z Turecka, ten však Kennedy ignoroval. Obě strany s požadavky souhlasily a kubánská raketová krize tak byla zažehnána.

Svět tehdy stál na pokraji nukleární katastrofy a za to, že k ní nedošlo, vděčíme dvěma mužům, kteří si nakonec uvědomili její možné dalekosáhlé důsledky a ustoupili.

Přes jednoznačné vítězství Spojených států zaplatili za krizi svou politickou kariérou oba představitelé supervelmocí. Kennedy byl obviněn z tolerance Castrova

⁷⁶ Plechanovová, B.; Fidler, J.: Cit. dílo. Str. 76.

⁷⁷ Lítera, B.: Cit. dílo. Str. 65.

režimu a později na něj byl úspěšně spáchán atentát. Pro Chruščovova byla kubánská prohra předzvěstí jeho politického pádu.

„Později se ukázalo, že kubánská raketová krize byla významným předělem v mezinárodních vztazích a změnila klima sovětsko-amerických vztahů. Obě supervelmoci si plně a se vši naléhavostí uvědomily, že se pohybovaly na samém okraji jaderné katastrofy, a z tohoto šoku vyplynulo poznání, že se pro budoucnost musejí vyhnout opakování podobných krizí.“⁷⁸

⁷⁸ Litera, B.: Cit. dílo. Str. 67.

6. PEDAGOGICKÉ VYUŽITÍ

V této kapitole se zaměříme na praktickou stránku, jak využít teoretické poznatky ve školní praxi, aby žáci lépe pochopili počátky studené války a následný vývoj u nás i ve světě. Zároveň podáváme i návrh na efektivnější výuku se zaměřením na pochopení souvislostí.

Abychom si ověřili znalosti, které mají žáci devátých ročníků v této oblasti, bylo nutné provést malý průzkum. Sestavili jsme test, který měl prověřit nejen žákovy faktografické znalosti, ale především jeho chápání souvislostí mezi jednotlivými událostmi.

Průzkum byl proveden na jedné základní škole v Praze a v Liberci.⁷⁹ Test (viz příloha č. 20) byl předložen celkem 72 žákům devátých ročníků. Sestaven byl tak, aby pokračoval postupně od faktografických údajů k otázkám zjišťujícím míru pochopených souvislostí.

Test podle našich očekávání prokázal, že žáci mají lepší znalosti v oblasti faktických údajů, jako jsou například letopočty nebo povědomí o tom, kdo proti komu bojoval ve druhé světové válce. Oproti tomu naopak pokulhávají v nazírání na souvislosti mezi událostmi. Přesto jsme i v této oblasti byli příjemně překvapeni, neboť test dopadl lépe, než jaké bylo naše očekávání.

Na výsledky testu měly pochopitelně vliv i okolnosti týkající se probrané látky. Koncem března, kdy byl tento test prováděn, ještě většina dotazované látky žáky očekávala. Další okolností která může nepříznivě výsledky testu ovlivnit, je podle slov jedné z paní učitelek skutečnost, že v druhém pololetí, zejména po přijímacích zkouškách na střední školu, žáci devátých ročníků nejeví valný zájem o studium a řada z nich do školy vůbec nechodí.

Na druhou stranu si myslíme, že dnešní doba informačních médií poskytuje žákům dostatečné možnosti, jak získat určité znalosti. Jako nejjednodušší se nám jeví internet, který je již ve většině domácností; pokud tomu tak není, měl by k němu žák mít přístup alespoň ve škole. Této tematice se také věnuje řada televizních filmů nebo dokumentů. V neposlední řadě jsou zdrojem informací rodiče či prarodiče, kteří tuto dobu sami zažili. Ovšem i přes tyto zdroje se ukázalo, jakou významnou roli hraje ve vzdělávání škola.

⁷⁹ Masarykova základní škola, Újezd nad Lesy, Praha 21. Základní škola Kunratická, Liberec.

Z testu také vyplynuly rozdíly mezi základní školou v Praze a ZŠ v Liberci (viz příloha č. 21). Více správných odpovědí jsme zaznamenali u libereckých žáků. To však bylo způsobeno větším množstvím probrané látky. Domníváme se proto, že je nesmírně důležité vyučovat toto téma již na základní škole, neboť se ukázalo, že právě ona má obrovský vliv na znalost dané tematiky. Jak z testu vyplynulo, žáci mají o období po roce 1948 jen velmi omezené ponětí. Vyučovat počátkům studené války se nám proto jeví jako žádoucí, neboť znalost moderních dějin je nezbytnou součástí kulturního a politického rozhledu žáků.

Podívejme se nyní podrobněji na výsledky testu. Jako poměrně nejsnazší se pro žáky jeví otázky týkající se doby, v níž trvala 2. sv. válka. Tuto otázku zodpovědělo správně 90 % dotazovaných. Obdobně tomu bylo i s otázkou číslo tři. Žáci si měli uvědomit, proč se za války spojily dvě naprosto odlišné mocnosti: USA a SSSR. 83 % z nich správně odpovědělo, že cílem bylo porazit Německo. Poměrně často jsme se setkali s tím, že místo této odpovědi žáci uváděli události, které přiměly velmoci ke vstupu do války, neboť si neuvědomili jejich společný cíl. Dokázali uplatnit pouze naučená fakta.

Problémy víceméně nebyly ani s otázkou, co znamenal Mnichov 1938 pro Československo. Správně na ni odpovědělo 72 % žáků. Jako zajímavé se nám jevílo vyhodnocení otázky číslo čtyři: „Které státy vyšly z války vítězně?“. 65 % žáků správně vyjmenovalo Spojené státy, Velkou Británii a Sovětský svaz, avšak jen 25 % z nich si vzpomnělo i na Francii.

Příjemným překvapením pro nás byla i otázka, jaký je rozdíl mezi demokracií a diktaturou a které zřízení žák hodnotí jako lepší. 68 % žáků bylo schopno vysvětlit rozdíl mezi těmito dvěma zřízenými; i když byl jejich pohled značně zjednodušený, vyjadřoval podstatu demokracie i diktatury. Problémem spojeným s touto otázkou však bylo to, že žáci vysvětlili rozdíly, ale už jen málokdo připojil názor, které zřízení preferuje a proč. Všeobecně lze říci, že žáci spojují demokracii především se svobodou slova a možností cestovat. Na ukázkou uvádíme některé charakteristiky v originálním znění: „*Demokracie zachovává práva každého občana, diktatura omezuje práva jedince, je opravdu totalitní, v čele je diktátor, který o všem rozhoduje sám. Demokracie má parlament, o věcech se rozhoduje hlasováním.*“

„V demokracii má každý člověk právo vybrat si svého zástupce, který povede stát, a jsou respektovány všechny menšiny a mají stejná práva jako ostatní občané. V diktatuře vládne určitá strana nebo jedinec, kteří jsou ve svých funkcích doživotně.“

Následující otázky měly žáky přimět k přemýšlení o daných věcech. Zde se projevila jejich nedostatečná připravenost. Naprosto propadli u otázky číslo osm, devět a jedenáct. Co to byl Marshallův plán vědělo pouze 7 % žáků, 40 % rozumělo pojmu „studená válka“, ale o událostech, které ji zahájily, nevěděli. Tento pojem nejčastěji vysvětlovali jako „*diplomatickou válku*“, „*politické válčení, rozmístění atomových hlavic po světě...*“

Pouze 35 % žáků pak vědělo, co se stalo v únoru 1948 v ČSR, o dalším vývoji měli jen matné ponětí: „*Padli jsme do komunistického režimu. Znamenalo to, že jsme byli podřízeni Rusku, museli jsme všechno dělat podle nich.*“ „*K moci se dostali komunisté, prezidentem Klement Gottwald. Odmítalo cokoli ze západu, takže vývoj se omezil.*“

Neúspěch u těchto otázek však může být ovlivněn již výše zmiňovanými faktory.

Jak již bylo řečeno, test ve výsledku potvrdil všeobecný trend, totiž to, že žáci jsou mnohem lépe vybaveni znalostmi než dovednostmi. Jako velmi nepříznivé hodnotíme to, že žáci vnímají události příliš izolovaně a nejsou schopni domýšlet jejich důsledky. Zejména pro tuto oblast učiva se nám zdá velmi vhodné provázat hodiny dějepisu s občanskou výchovou, která by měla položit dostatečné základy pro správné chápání demokracie a diktatury, protože právě na rozporu těchto zřízení byl založen několik desetiletí trvající konflikt, který ovlivnil i nás. Nehledě na to, že minulost je klíčem k pochopení i současného politického života.

6.1 Návrh metody, jak vyučovat na problematiku studené války na základní škole

Studená válka a její počátky je stále ještě obdobím nedávno minulým. Je to doba, kterou mohou žáci poznávat prostřednictvím svých rodičů, svou roli by však měla hrát i škola. Situace je však taková, že mnohdy se tato látka na základní škole probrat ani nestihne, anebo je žáky opomíjena.

My toto období považujeme za významné už jen z toho důvodu, že se nás i v současnosti bezprostředně dotýká. Myslíme si, že pro výuku bude nejvhodnější užít nějaké aktivní formy, v úvahu připadá pochopitelně i metoda výkladu. Ten však s sebou nese větší míru pasivity žáků, hrozí také, že se žáci budou nudit a látka je nezaujme. V této souvislosti je ovšem také nutno zmínit úlohu učitele. Právě on je hlavní složkou vyučovacího procesu a velmi záleží na jeho osobnosti. Neznamená to tedy, že dobrý učitel nemůže podat látku zajímavě i formou výkladu.

Při výuce této problematiky v hodinách občanské výchovy vycházíme ze správného a nezkresleného chápání pojmů demokracie a diktatura. Učitel by měl zdůraznit charakteristické rysy obou zřízení. V případě demokracie to jsou:

- všeobecné a rovné zajištění tradičních lidských práv,
- ochrana menšin (a jejich práv) a umožnění jejich integrace (zapojení do většinové společnosti),
- dělba moci: na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní,
- spravedlivé (legitimní) zákony a účinné prosazování jejich dodržování,
- průhlednost rozhodování, přehledné financování, účinný veřejný dozor nad státní mocí,
- účinná a informovaná veřejná diskuse,
- rovnost šancí každého, bez ohledu na jeho původ (například rovný přístup ke vzdělání, právní ochrana rovných a spravedlivých podmínek v podnikání),
- zajištění sociálních podmínek pro důstojný život všech.

Tyto rysy lze shrnout do několika principů:

- držitelem moci je dohodnutým způsobem určená většina,
- periodické volby,
- povinnost dosavadní vlády odevzdat moc po uplynutí volebního období,
- nezměnitelnost délky období,
- ochrana politické menšiny.⁸⁰

Diktaturu lze charakterizovat jako „...*neomezenou vládu jednoho člověka (diktátora) či skupiny lidí (armády, jediné politické strany...), nebo stát, ve kterém se takovouto formou vládne.*“⁸¹

⁸⁰ Příspěvatel Wikipedie, *Demokracie* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2006, Datum poslední revize 1. 04. 2006, 09:07 UTC, [citováno 8. 04. 2006]
<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Demokracie&oldid=432493>>

V souvislosti s diktaturou je možné upozornit žáky na rozdíl mezi diktaturou a totalitou. Pojem totalita je chápán jako zkratka pro označení totalitárního, totalitního režimu. „*Totalitní režim je druh vše obsahující diktatury, který ponechává minimální nebo žádný veřejný prostor pro svobodnou aktivitu individuí a soukromý prostor minimalizuje nad přípustnou mez.*“⁸² Rozdíl mezi diktaturou a totalitou však můžeme vyjádřit tak, že diktatura potlačuje nesouhlas, zatímco totalita vyžaduje aktivní souhlas, zasahuje do všech stránek veřejného života a vylučuje z něho ty, kteří jej nejsou schopni či ochotni akceptovat (diktatura může, ale nemusí poskytovat „nepřízpůsobivým jedincům jistou formu uplatnění).

Jiné pojetí potom diktaturu chápe jako nadřazený pojem pro autoritativní režim, který ovládá pouze sféru politickou, a totalitní režim, pod jehož sféru vlivu spadají všechny oblasti společenského života (oblast ekonomická, duchovní, kulturní, náboženská, ...).

Toto téma lze v hodině občanské výuky realizovat nejprve formou „brainstormingu“. Na tabuli se napíše pojmy demokracie a diktatura, učitel posléze zapisuje veškeré nápady, charakteristiky, vše, co si žáci pod těmito pojmy představují. Na základě toho potom učitel podá ucelenou charakteristiku obou zřízení. Vychází přitom z pojmů napsaných na tabuli, ty nepřesné uvede na správnou míru, nevhodné škrtně.

Následně doporučujeme diskusi na téma, ve kterém zřízení by chtěli žáci žít a proč. Na základě znalostí z hodin dějepisu lze dokumentovat hospodářskou a celkovou vyspělost států založených na demokratických principech. V současnosti, kdy můžeme s odstupem času konfrontovat vývoj hospodářství Sovětského svazu a Spojených států, by si žáci měli uvědomit, že demokracie je hodnotou, která charakterizuje vyspělé státy a ke které je nutno směřovat. Právě toto by mělo být výchovným cílem hodiny.

Vzhledem k tomu, že základní faktografické znalosti by měli žáci získat v hodinách dějepisu, měl by se učitel v občanské výchově zaměřovat na hlubší pochopení souvislostí jednotlivých jevů a vést žáky k zamyšlení. Protože studená válka

⁸¹ Příspěvatelé Wikipedie, *Diktatura* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2006, Datum poslední revize 7. 04. 2006, 01:11 UTC, [citováno 8. 04. 2006]

<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Diktatura&oldid=440472>>

⁸² Příspěvatelé Wikipedie, *Totalita* [online], Wikipedie: Otevřená encyklopedie, c2006, Datum poslední revize 18. 03. 2006, 15:41 UTC, [citováno 8. 04. 2006]

<<http://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Totalita&oldid=411563>>

se vedla v převážné většině na úrovni politických rozhodnutí, mělo by toto téma také přiblížit žákům strategii politiky a také to, že v čele, byť i nejsilnějších států světa, stáli obyčejní lidé se svými touhami po moci, úspěchu, kteří však také chybují a dopouštějí se omylů.

Tuto stránku tématu by mohla žákům přiblížit rolová hra, které by předcházelo seznámení s hlavními postavami a charakterem studené války. Žáci by si sami vyhledali informace o J. V. Stalinovi, N. S. Chruščovovi, J. F. Kennedym, o komunistickém převratu v ČSR, první a druhé berlínské krizi a kubánské raketové krizi. Učitel by jednotlivé události shrnul a zasadil do mezinárodních souvislostí, upozornil na jejich provázanost a důsledky.

Samotným tématem rolové hry je raketová krize na Kubě. Tuto krizi studené války jsme zvolili záměrně, neboť ji považujeme za nejožehavější problém dvacátého století, který přivedl svět na pokraj atomové války. Právě na tomto problému lze snadno dokumentovat relativitu rozhodování v politice.

Žáci se rozdělí na dvě skupiny.⁸³ Každá skupina si zvolí nebo určí jednoho zástupce, který bude představovat v jednom případě J. F. Kennedyho a v druhém případě N. S. Chruščova. Ostatní žáci budou poradci, jejichž rozsah kompetencí při zasahování do krize je závislý na typu zřízení, jehož představitelem je jejich vůdce. Zde je však nutná velká míra zjednodušení.

Ve třídě by tak mělo být nastoleno klima jednání vrcholných představitelů nejmocnějších států světa. Úlohou učitele je nastínit okolnosti vzniku konfliktu, politické klima panující v té době, uvést rizika atomové války, upozornit je, že na jejich rozhodnutí nezáleží jenom život jejich, ale i celé planety.

Na základě těchto informací a znalostí z dějepisu je úkolem žáků snažit se krizi vyřešit podle svého nejlepšího mínění.

Každé skupině by měl být dán prostor pro promyšlení vlastní strategie (vhodné je dát časové omezení), následovala by oficiální jednání, opět porady apod. až do vyřešení krize.

Učitel by pak měl jako při každé jiné skupinové práci sledovat, zda se do hry zapojují všichni žáci a řídit hru tak, aby splňovala svoje cíle.

⁸³ Třídu lze rozdělit i na čtyři skupiny, přičemž spolu paralelně pracují vždy dvě a dvě. V závěrečném hodnocení je zajímavé porovnat dvě řešení jedné krize a upozornit na pluralitu rozhodnutí.

Na konci hry je nutné zhodnocení. Porovnat řešení žáků s realitou, do jaké míry se přiblížili skutečnosti. Učitel by žáky měl vhodnými otázkami přivést k zamyšlení, proč oba představitelé tehdy jednali tak, jak jednali, jaké k tomu měli důvody. Měli by si uvědomit, že politika slouží k dosahování určitých cílů, záleží však na jednotlivcích, jaké prostředky k jejich dosažení použijí. Měli by si uvědomit, že politické představitelé vedou k rozhodnutím určité záměry i okolnosti a že rozhodnutí nejsou vždy jednoduchá, někdy mohou být dokonce mylná, jak lze předvést na osudu N. S. Chruščova. Žáci by si také měli odnést poznání, že události se nedějí izolovaně, ale že mají řadu příčin, které spolu souvisí. O událostech by se měli naučit přemýšlet v širších souvislostech.

7. ZÁVĚR

Diplomová práce se zaměřila na počátky vytváření východního a západního bloku v 50. letech 20. století. Toto období, můžeme říci ještě nedávno minulé, je významnou součástí nejen světových, ale i našich dějin.

Rozdělení světa na dva protikladné bloky sice vyvolávalo takřka celoplanetární napětí a neustálou hrozbu nukleární války, přesto i v tomto období prožívali lidé své každodenní radosti a starosti a usilovali o splnění svých malých i velkých cílů, rozvíjela se věda i technika a docházelo ke společenským i kulturním proměnám. Studená válka se však neustále připomínala např. špionáží nebo zvyšujícími se výdaji na zbrojení na obou stranách. V důsledku toho lidé zapomínali na omezenost přírodních zdrojů a neuvědomovali si nebezpečí ještě větší krize, totiž krize ekologické.

Dopady toho jednání jsou patrné i na našem území. Po válce se jako celkem přirozené zdálo přiklonit se k Sovětskému svazu. Po zklamání, které Československu připravily před válkou západní mocnosti, sílily tendence k užší spolupráci se SSSR. Bohužel až s odstupem času lze tento krok hodnotit jako ne příliš šťastný. Československo mu bylo podřízeno jako jeden z jeho satelitů. Došlo ke ztrátě demokracie, byla vytvořena centrálně řízená ekonomika, nastalo znárodňování a kolektivizace. To vše mělo ve svém konečném důsledku negativní dopad na ekonomiku.

Teprve s odstupem času bylo možné srovnat vývoj států založených na demokratických principech a tržní ekonomice s diktátorským zřízením založeným na socialismu. Z toho souboje tak nyní jednoznačně vítězně vychází demokracie. Ukázalo se také, že původ vítězství západního bloku ve studené válce vězí právě v demokratických principech. Tento „studný“ konflikt trvajících několik desetiletí potvrdil, že demokracie je hodnotou, kterou je třeba chránit.

V diplomové práci jsem navrhl metodu, kterou lze toto téma žákům na základní škole optimálně přiblížit. Zároveň jsme charakterizovali oba bloky a popsali významné události studené války. Zaměřili jsme se také na organizační strukturu v oblasti hospodářské a politicko-bezpečnostní. Zvláštní pozornost byla věnována i úloze Československa v RVHP.

Použité zdroje

Literatura:

- BARTÁK, J. a kol.: Encyklopedický slovník. 1. vyd. Praha: Odeon, 1993. 1253 s. ISBN 80-207-0438-8.
- BUSCHOVÁ, K.: NATO a Česká republika. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 1997. 31 s. ISBN 80-86049-11-6.
- DURMAN, K.: Popely ještě žhavé: velká politika 1938-1991. Díl 1. Světová válka a nukleární mír. 1938-1964. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2004. 604 s. ISBN 80-246-0697-6.
- FIALA, P., PITROVÁ, M.: Evropská unie. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003. 743 s. ISBN 80-7325-015-2.
- FILIPPI-CODACCIONI, A.-M., FRAGONARD, M., GAUTHIER, Y.: Dějiny 20.století. Encyklopedie politického, ekonomického a kulturního dění. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 424 s. ISBN 80-204-0403-1.
- HAD, M, URBAN, L.: Evropská společenství. První pilíř Evropské unie. 2. vyd. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, 2000. 165 s. ISBN 80-85864-88-6.
- HEJZLAR, Z.: Praha ve stínu Stalina a Brežněva (Vznik a porážka reformního komunismu v Československu). 1. vyd. Praha: Práce, 1991. 200 s. ISBN 80-208-0055-7.
- KALVODA, J.: Role Československa v sovětské strategii. 1. vyd. Kladno: Dílo, 1999. 426 s. ISBN 80-902530 1-6.
- KAPLAN, K.: Československo v RVHP: 1949-1956. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AVČR, 1995. 519 s. ISBN 80-85270-43-9.
- KAPLAN, K.: Československo v letech 1945-1948. 1 část. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 153 s. ISBN 80-04-25699-6.
- KAPLAN, K.: Československo v letech 1948-1953: zakladatelské období komunistického režimu. 2.část. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 146 s. ISBN 80-04-25700-3.
- KAPLAN, K.: Rada vzájemné hospodářské pomoci a Československo 1957-1967. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 234 s. ISBN 80-246-0417-5.

- KAŠÍK, V.: NATO. Bezpečnost pro Evropu. 1. vyd. Praha: Ministerstvo obrany ČR, 1997. 37 s. ISBN 80-86049-08-6.
- LITERA, B.: Studená válka (Mezinárodní vztahy 1945-1963). 1. vyd. Praha: H&H, 1993. 72 s. ISBN 80-85467-38-0.
- LUŇÁK, P. Západ.: Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. 1. vyd. Praha: Libri, 1997. 460 s. ISBN 80-85983-29-X.
- MASTNY, V.: Studená válka a sovětský pocit nejistoty: 1947-53. 1. vyd. Praha: Aurora, 2001. 294 s. ISBN 80-7299-049-7.
- NÁLEVKA, V.: Studená válka. 1. vyd. Praha: Triton, 2003. 234 s. ISBN 80-7254-327-X.
- NÁLEVKA, V.: Karibská krize. 1. vyd. Praha: ISV, 2001. 241 s. ISBN 80-85866-89-7.
- PACNER, K.: Osudové okamžiky Československa. 2. vyd. Praha: Albatros, 2001. 619 s. ISBN 80-00-00987-0.
- PLECHANOVÁ, B., FIDLER, J.: Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941 – 1995. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1997. 240 s. ISBN 80-85241-79-X
- VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M.: Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989. 1. vyd. Praha: Libri, 2000. 860 s. ISBN 80-85983-82-6.
- ZEMAN, Z. A.: Vzestup a pád komunistické Evropy. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1998. 324 s. ISBN 80-204-0708-1.
- WEGS, J. R., LADRECH, R.: Evropa po roce 1945. 1. vyd. Praha: Vyšehrad, 2002. 376 s. ISBN 80-7021-507-0.
- ZARKA, J.-C.: NATO. 1. vyd. Praha: HZ Editio, 1999. 93 s. ISBN 80-86009-25-4.

Elektronické zdroje:

- Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Praha: Anopress ve spolupráci s Fortuna Print, 2000. Přístup ke zdroji: MS Windows 95, 98, 2000, Windows NT.
- www.totalita.cz
- www.wikipedia.c

Seznam příloh:

Příloha č. 1	Konference v Teheránu a Jaltě	P1
Příloha č. 2	Významní představitelé západního a východního bloku	P2
Příloha č. 3	Blokáda Berlína	P4
Příloha č. 4	Hranice mezi SRN a NDR	P5
Příloha č. 5	Edvard Beneš	P6
Příloha č. 6	Korejská válka	P7
Příloha č. 7	Západoevropská integrace	P8
Příloha č. 8	Mapa rozdělení světa před rokem 1979	P10
Příloha č. 9	Berlínská zeď	P11
Příloha č. 10	Test – studená válka	P12
Příloha č. 11	Grafické znázornění úspěšných odpovědí	P14

Příloha č. 1 Konference v Teheránu a Jaltě.

J. V. Stalin, Franklin D. Roosevelt a Winston Churchill po skončení konference v Teheránu.

*

Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt a J. V. Stalin v Jaltě.

* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Praha: Anopress ve spolupráci s Fortuna Print, 2000. Přístup ke zdroji: MS Windows 95, 98, 2000, Windows NT.

Příloha č. 2 Významní představitelé západního a východního bloku.

*

Americký prezident F. D. Roosevelt...

*

... a jeho nástupce Harry S. Truman.

*

Prezident USA John F. Kennedy.

*

Ministerský předseda Velké Británie W. Churchill.

* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

Příloha č. 2 Významní představitelé západního a východního bloku.

*

*

Vůdce sovětských komunistů J. V. Stalin. Prezident Jugoslávie Josip Broz-Tito.

Nikita Sergejevič Chruščov (přednáší zprávu na XX. sjezdu KSSS).

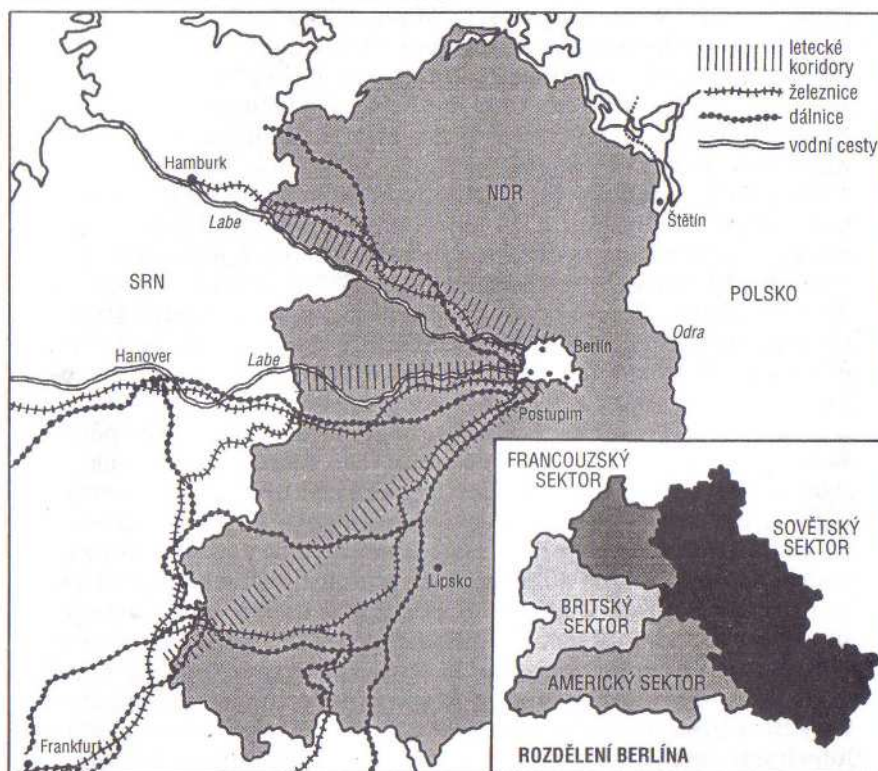
* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

Příloha č. 3 Blokáda Berlína.

*

Americké transportní letouny zásobují odříznutý Berlín.

**

Přístupové cesty k Berlínu.

* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

** Zdroj: Luňák, P.: Západ. Spojené státy a západní Evropa ve studené válce. 1. vydání. Praha: Libri, 1997. Str. 100.

Příloha č. 4 Hranice mezi SRN a NDR.

*

* Zdroj: Wegs, J.R.; Ladrech, R.: Evropa po roce 1945. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002. Str. 284.

Příloha č. 5 Edvard Beneš.

*

Jednání prezidenta Beneše s předsedou KSČ Gottwaldem 25. února 1948.

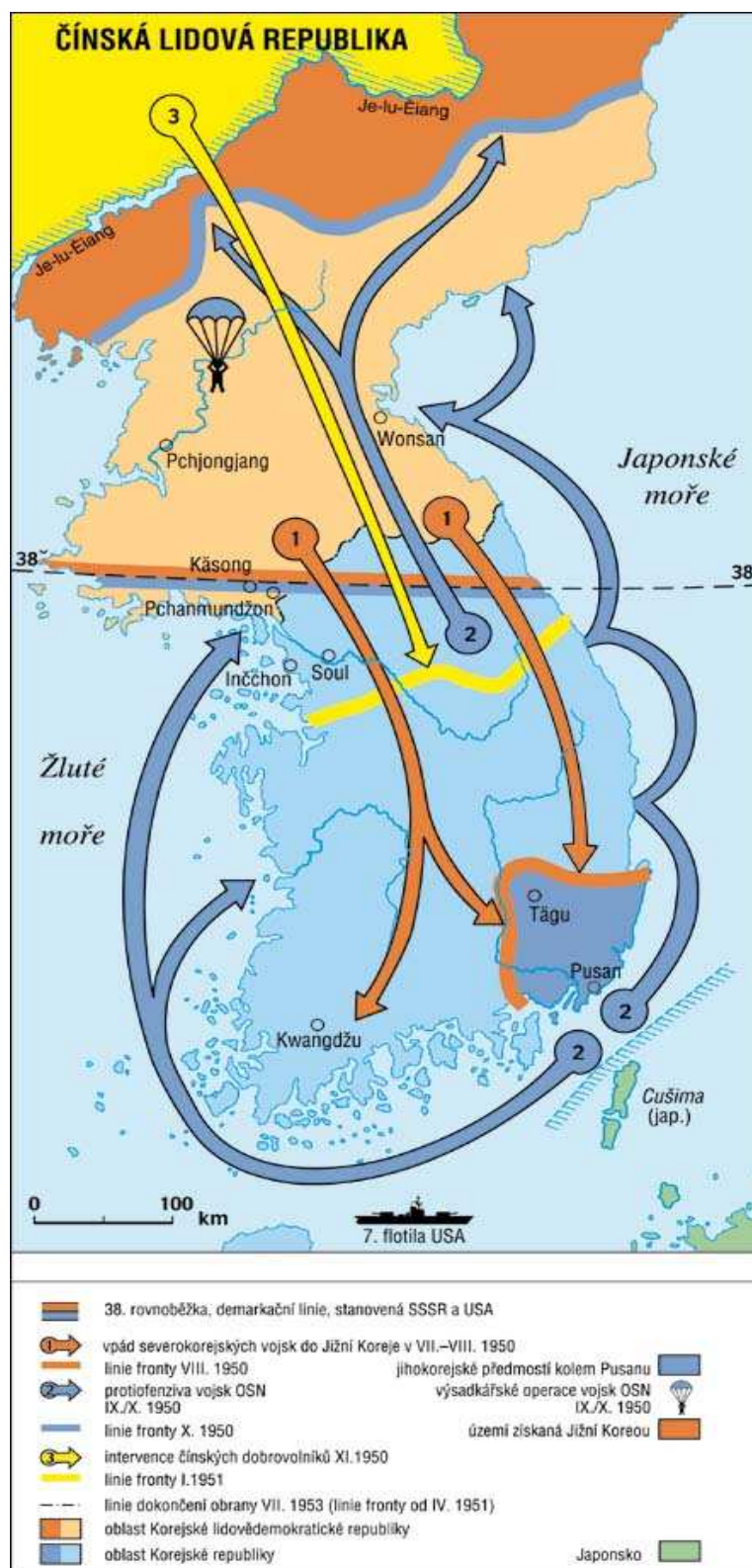

*

Prezident E. Beneš podepisuje abdikáční listinu.

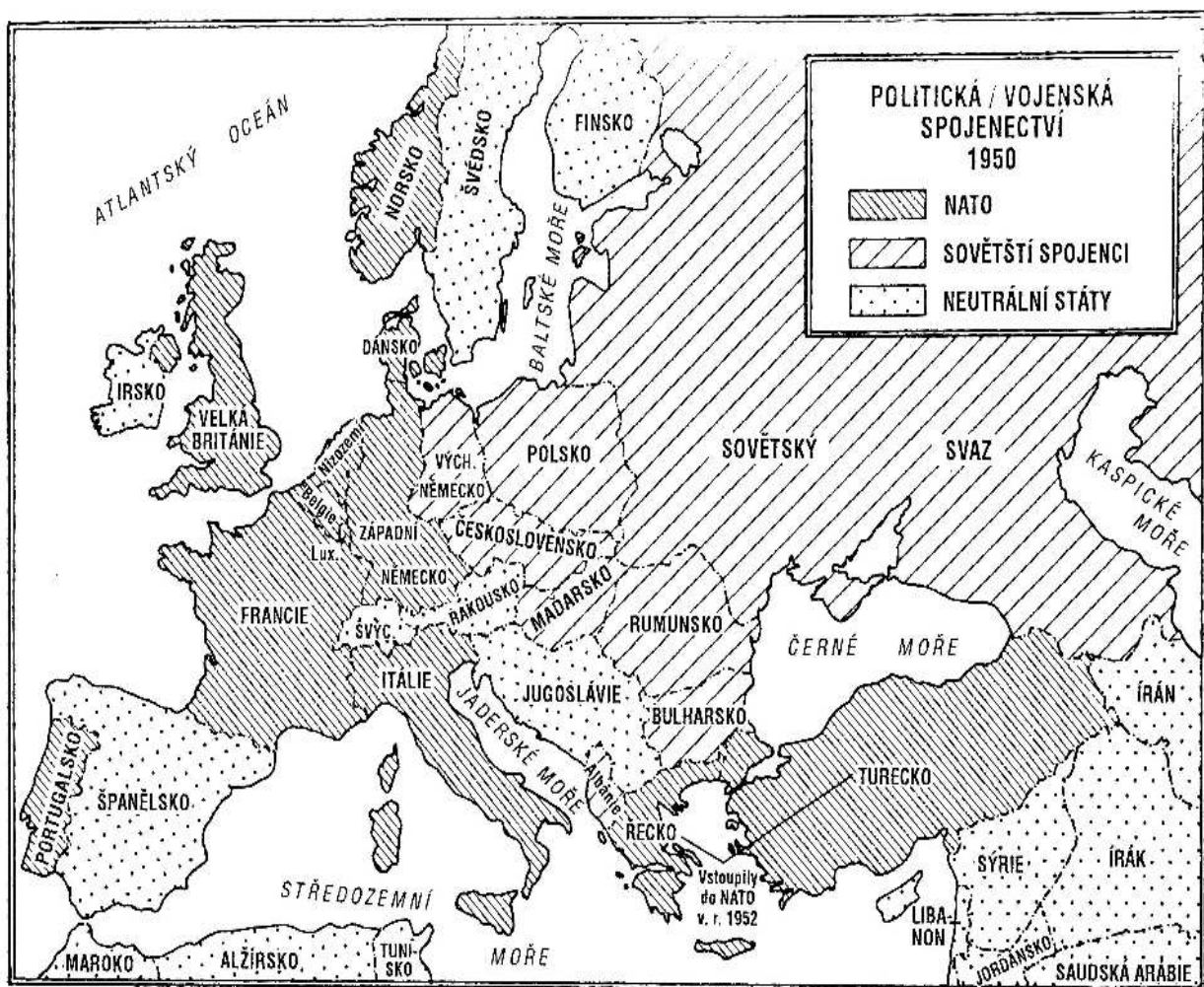
* Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

Příloha č. 6 Korejská válka.

* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

Příloha č. 7 Západoevropská integrace.

* Zdroj: Wegs, J.R.; Ladrech, R.: Evropa po roce 1945. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002. Str. 35.

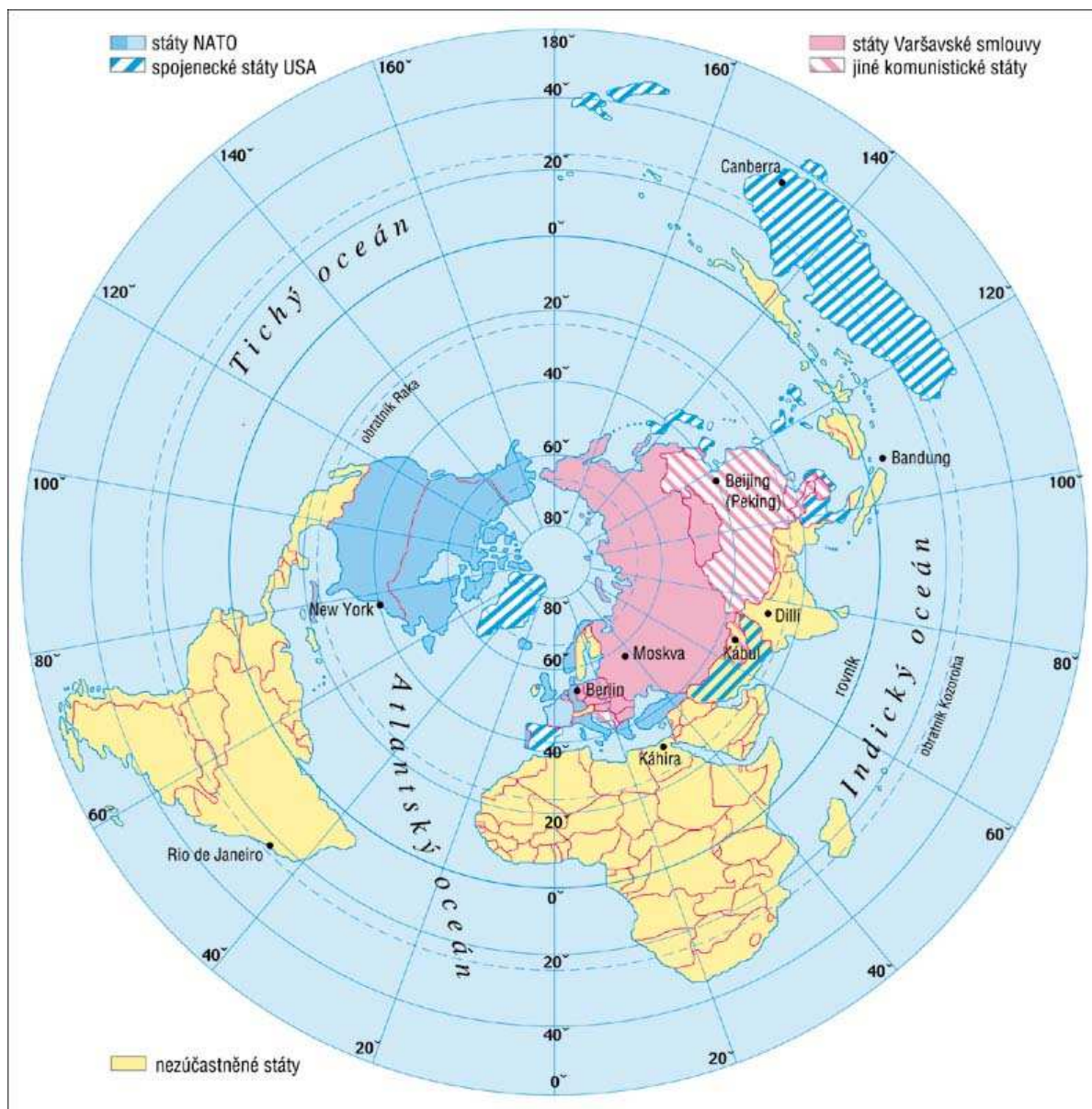
Příloha č. 7 Západoevropská integrace.

*

* Zdroj: Wegs, J.R.; Ladrech, R.: Evropa po roce 1945. 1. vydání. Praha: Vyšehrad, 2002. Str. 157.

Příloha č. 8 Mapa rozdělení světa před rokem 1979.

Založení NATO (1948) a Varšavské smlouvy (1955) utvrdilo protiklad Západ – Východ.

*

* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

Příloha č. 9 Berlínská zeď.

*

Dva východoněmečtí policisté doplňující nově zřízenou zeď napříč Berlínem natažením ostnatého drátu.

*

Z betonových bloků postavená berlínská zeď u Braniborské brány.

* Zdroj: Kronika 20. století [CD-ROM]. Verze 2.1. Cit. dílo.

TU v Liberci, FAKULTA PEDAGOGICKÁ

461 17 LIBEREC 1, Hálkova 6

Tel.: 485 352 515

Fax: 485 352 332

Zpracovala: Lucie Czastková

Test: Studená válka

Ročník:

Škola:.....Město:

1. Ve kterých letech probíhala druhá světová válka?
2. Co pro Československo znamenal Mnichov 1938?
3. Proč se za 2. sv. války spojily státy založené na naprosto odlišných principech – demokratické USA a totalitní, diktátorský Sovětský svaz?
4. Které státy vyšly z války vítězně?
5. V čem se liší demokracie a diktatura? Které z těchto dvou zřízení je podle tebe lepší a proč?
6. Po 2. sv. válce se vytvořily dva protichůdné tábory států, ze zeměpisného hlediska pak tyto tábory tradičně označujeme jako Východ a Západ. Které dvě země stály v čele těchto dvou táborů?

Příloha č. 10 Test studená válka.

7. Čím se vyznačovaly státy Západu a Východu?

8. Co to byl „Marshallův plán“ a proč ho Sovětský svaz odmítl?

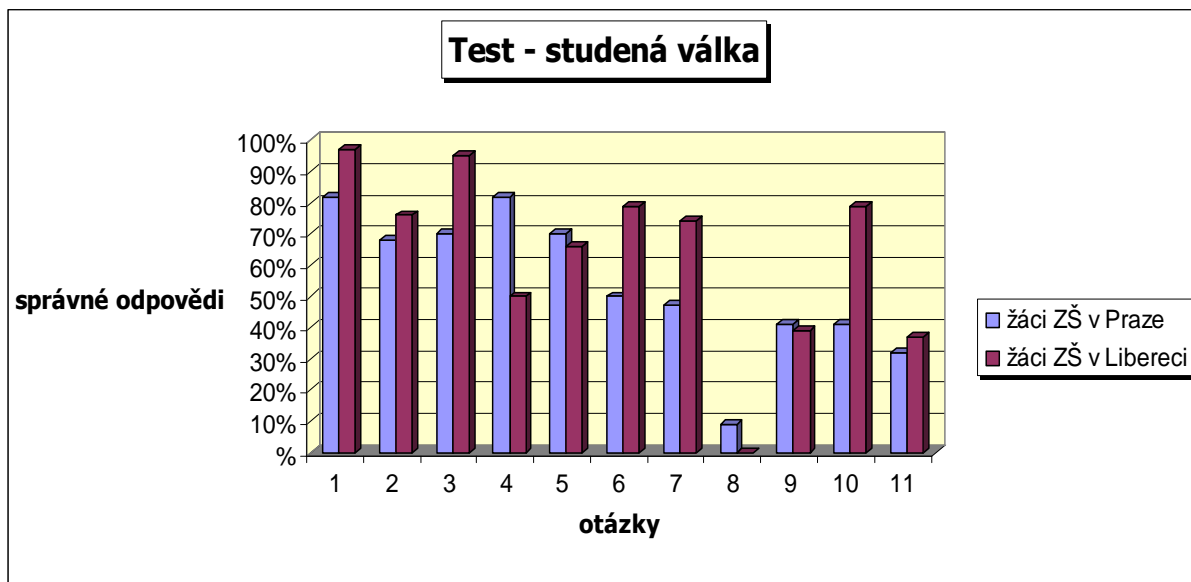
9. Jak rozumíš pojmu „studená válka“? Víš, které události ji zahájily?

10. Do kterého ze dvou výše zmiňovaných táborů patřilo po válce Československo?
A proč myslíš, že se k němu přiklonilo?

11. Před druhou světovou válkou bylo Československo vyspělou demokratickou zemí a po válce se poměrně rychle hospodářsky obnovovalo. Co se stalo v Československu v únoru roku 1948 a co to pro něj znamenalo? Víš, jaký byl jeho další hospodářský vývoj?

Příloha č. 11 Grafické znázornění úspěšných odpovědí žáků na test na ZŠ.

Graf č. 1 porovnává odpovědi žáků na dané otázky na jednotlivých základních školách v Praze a v Liberci. Jako úspěšnější se jeví liberečtí žáci. To je však do značné míry způsobeno tím, že tato látka se na ZŠ v Praze ještě neprobírala.

Graf č. 2 znázorňuje správné odpovědi všech žáků z obou škol dohromady.

